

М.ШОЛОХОВ

ТАТГОСИЗДАТ · 1946

М. ШОЛОХОВ

АЛАР ВАТАН ӨЧЕН СУГЫШТЫЛАР

(Шул исемдәге романның главалары)

ТАТГОСИЗДАТ
МАТУР ӘДӘБИЯТ СЕКТОРЫ
КАЗАН 1946

М. Шолохов

ОНИ СРАЖАЛИСЬ
ЗА РОДИНУ

(на татарском языке)

А. Гомәр тәржемәсе

Редакторы *Г. Разин*

Техник редакторы *Ш. Хөснәтдинов*

Корректоры *Ф. Сабиржанова*

Басарга кул куелды 11/IV-46 ел. ИФ 08905. Заказ № 686.
Бәсма табак 3. Тираж 10195. Бәясә 2 сум

Басылды Камиль Якуб исемендәге китап ф-касында.
Казан, Бауман ур., 19. 1946.

Күзнө камаштырырлык дәрәжәдә зәп-
зәңгәр күк йөзөндә ут сибеп июль коя-
шы яна, анда-санда жил таратып жибәр-
гән ап-ак сирәк болытлар йөзәләр. Юл-
ның соры тузаны өстенә ап-ачык булып
танк гусеницаларының киң эзләре төш-
кән, аларны аркылы да, буйлый да ав-
томашина эзләре кискәләп үткәннәр. Ә
тирә-якта кызудан үлеп калгандай дала
жәйрәп ята; үләннәр хәлсезләнеп баш-
ларын түбән игәннәр, тонык кына тоз-
лавыклар ялтырап ята, ерактагы курган-
нар өстендә зәңгәрсү рәшә тирбәлә;
тирә-як шундый тын, йомранның сыз-
гыруы әллә кайдан ишетелә, чикерткә-
ләрнең кызыл канатлары шытырдавы
кызу һавада озак вакыт яңгырап тора.

Николай беренче сафта бара иде. Кал-
кулык өстенә менеп житкәч, ул артына
борылып карады һәм Сухой Ильмен
хуторы өчен барган сугыштан исән чык-

кан сугышчыларның һәммәсен дә берьюлы күздән кичерде. Соңгы сугышларда бик каты кыйналган полкның калдыгы — нибары бер йөз унжиде сугышчы һәм командир — арган аякларын чак-чак кына сөйрәп, юлдан күтөрелгән эче дала тузанын йота-йота, тыгыз колонна булып акрын гына баралар. Майор үлгәннән соң полк белән идарә итүне үз өстенә алган икенче батальон командиры капитан Сумсков та һаман да шул бер көйгә, контузия алганлыктан аксый-аксый, юл читеннән бара, сержант Любченконың киң жилкәсендә бары тик чигенер алдыннан гына икенче эшелоннан китерелгән, уңган чехоллы полк байрагының агачы һаман да шул бер көйгә салмак кына селкенә. Повязкалары тузанланып, каралып беткән жиңел яралы сугышчылар, артка калмастан, һаман шул бер көйгә, сафларда баралар иде.

Кыйналган полкның шушы әкрен генә барышында, каты сугышлардан, кызудан, йокысыз төннәрдән һәм озакка сузылган юл йөрүдән тәмам талчыккан, ләкин һәр минутта яңадан сугышка ташланырга

хэзер торган бу кешелэрнең шушы тын адымнарында ниндидер бөөк һәм йөрөккә үтә торган бернәрсә бар иде.

Николай арган, каралып калган таныш йөзләрне тиз-тиз генә күзеннән кичерде. Бу ләгънәт төшкән биш көн эчендә полк нихәтле кешесен жуйды! Кызудан ярылган иреннәренен дерелдәвен сизеп, Николай тиз генә йөзөн, читкә борды. Ниһ тә көтмәгәндә килеп тыгылган ачы күз яше аның сулышын кысты, ул башын түбән иде, күз яшьләрен иптәшләренә күрсәтмәс өчен, кояшта кызган каскасын күзләре өстенә төшерде... Кургашын белән тутырылгандай авыраеп калган аякларын зур кыенлык белән кузгатып атлый-атлый, ул: „Шөрөпләрем бушады, бөтенләй изерәдем... Һәммәсе дә кызудан, арганлыктан...“ — дип уйлый иде.

Хэзер ул артына әйләнеп карамыйча, тупас бер кыяфәт белән үзенең аяк астына гына карап бара, ләкин бу зур чигенүнең башланып китүенә сәбәп булган күптән түгелге сугышның хәтергә гажәпнык сеңеп калган өзек-өзек күренешлә-

ре, буталчык төштәге кебек, тагын анын күз алдына килеп басалар иде. Ул тау итәге буйлап ыргылып менгән немец танкларының дөбердәүле ташкынын да, тузан баскан немец автоматчыларының йөгереп килүләрен дә, шартлауларның кара дулкыннарын да, күрше батальонның кыр буйлап урылмаган бодай басуы өстенә сибелеп, тәртипсез чигенгән хәлсез сугышчыларын да яңадан ап-ачык итеп күрә иде. Ә аннан соң — дошманның мотопехотачылары белән сугышу, ярым камалган хәлдән котылып чыгу, фланглардан яуган һәлакәтле ут яңгыры, оскоклар өзеп ташлаган көнбагышлар, үзенәң кисентеле борыны белән сай гына снаряд чокрына барып кадалган пулемет һәм шартлау көче белән читкә алып ыргытылып сәер һәм куркыныч рәвештә кан тамчылары тамган алтынсу көнбагыш чәчәге белән бизәлгән пулеметчы гәүдәсе күз алдына килде...

Немецларның бомбардировщиклары полк участогының алдынгы сызыгын ул көнне дүрт тапкыр бомбага тоттылар. Дошман танкларының дүрт атакасы ки-

ре кайтарылды. Николай ачынып: „Сугышуын яхшы сугыштык, шулай да туктата алмадык...“ дип уйлап алды.

Ул бер минутка күзләрен йомды һәм тагын чәчәк аткан көнбагышларны, аларның төз сафлары арасында күмелгән пулеметчының йомшак туфрак өстеннән сузылып үткән кан тамчыларын күрде... Ул һичбер бәйләнешсез рәвештә болай дип уйлый башлады: көнбагышларны колхозда эшче куллар житеشمәгәнгә утамаганнардыр; күп кенә колхозларда көнбагышны яз башыннан бирле утамаганнардыр, аларны чүп үләннәре баскандыр, пулеметчы чынында яхшы егет булгандыр, башкача булса, солдат үлеме аңа нигә алай мәрхәмәтле булыр иде, үлем ул егетнең йөзен бозмаган һәм хәзер дә ул рәсемдәге кебек кулларын жәеп, бөтен гәүдәсе исән килеш ята, көнбагышның алтын чәчәкләре аның өстен йолдызлы флаг кебек каплап тора-лар. Ә аннан соң Николай болар һәммәсе дә юк нәрсә, снаряд осколоклары вак-вак кисәкләргә тетеп бетергән, аяусыз һәм кабахәт рәвештә изеп ташланган

чын егетләрне бик күп күрергә туры
килгәнлеген, пулеметчы белән булган
хәл гади бер очраклы нәрсә ич: шарт-
лаудан туган һава дулкыны көнбагыш
чәчәкләрен койган, үлгән пулеметчы өс-
тенә дә менә шул көнбагыш чәчәкләре
коелган һәм алар, жирнең соңгы иркәлә-
ве булып, пулеметчының йөзенә сибелгән-
нәр дип уйлады. Бәлки бу матур дадыр,
ләкин сугышта тышкы матурлык яхшы
хисләрне мыскыллау булып тоела, шуңар
күрә, кояшта төсен жуең, агарып беткән
гимнастерка кигән һәм кайнар жир өс-
тенә көчле кулларын жәйрәтеп салган,
хәзер инде бернәрсә дә күрми торган,
тонукланып калган зәңгәр күзләрен тун-
туры кояшка терәгән бу пулеметчы
аның хәтеренә бик озакка сеңеп калды.

Николай бу кирәкмәс истәлекләрне
башынан куып жибәрде. Ул бернәрсә
турында да уйламау, бернәрсәне дә искә
алмау һәм колагың белән адымның авыр
ритмын тыңлаган хәлдә, аркадагы һәм
жилсенгән аяклардагы тупас авыртуны
мөмкин кадәр онытырга тырышып, менә
шулай күзләреңне йомган килеш тик ке-

нә бару һәммәсеннән дә яхшырак дигән карарга килде.

Аның эчәсе килеп китте. Ул бер тамчы су да булмаганын белә иде, ләкин барыбер кулын сузып, буш фляжкасын селкеп карады һәм авызына килгән кую һәм ябыша торган төкереген авырлык белән генә йотты.

Калкулык өстендә жыл юлның өстен ялап, тузанны чип-чиста итеп себереп үткән иде. Моңарчы тузан эчендә аяк тавышы ишетелми иде, хәзер шәрә жир өстендә яңгырап дөпелди башлады. Николай күзләрен ачты. Түбәндә хутор күренә башлаган иде. Ул алма бакчалары белән әйләндерелеп алынган, анда илгә якын ап-ак казачий өйләре күренә һәм дала елгасы өстенең киң көзгесе ялтырый иде. Ап-ак булып ялтырап күренгән өйләр моннан, югарыдан, караганда тәртипсез рәвештә үлән арасына чәчелгән елга ташларын хәтерләтәләр иде.

Сөйләшмичә, тавышсыз-тынсыз барган сугышчылар жаңланып киттеләр. Төрле тавышлар ишетелде:

— Монда привал булырга тиештер бит.

— Булмыйча, булыр да шул. Иртәдән бирле утыз километрга якын үттек ич.

Николайның артында кемдер каты итеп иреннәрен чапылдатып алды да, шыгырдавык тавыш белән,

— Жан башына яртышар чиләк салкын чишмә суы булса иде... — дип әйтеп куйды.

Канатларын жәеп, хәрәкәтсез катып калган жыл тегермәннен үтеп, хутор эченә керделәр. Читән буенда аламы-коламы, соры бозаулар кояшта кибеп беткән үләнне иренеп кенә кимерәләр, кайдадыр тавык кытаклый, өй алларындагы бакчаларда йокымсыраган жете кызыл кына гөлләре башларын түбән иеп утыралар, киң итеп ачылган бер тәрәзәдә чак-чак кына сизелерлек булып акпәрдә селкенә иде. Николайга тыныч һәм тын дөнья сулышы килеп бәрелде, ул күзләрен киң итеп ачты һәм тыныч тормышның бик күптән үк күргән бу таныш картинасы кинәт югалмагае, мираж кебек әссе һавада эреп юкка чыкмагае дип курыккандай, сулышын кыса төште.

Күе алабута басып киткән мәйданда

пехотаның салмак аяк тавышы тагын тынды. Бары тик үлән сабакларынын яшел тузан бөркеп кунычларга бәрелүе ишетелә һәм сулышны буа торган тузан исенә чәчәктә утырган алабутаның нечкә һәм моңсу исе кушылганы тоела иде.

Икбез-чикбез Дон даласы эченә кереп югалган бу хуторга да сугыш килеп житкән иде. Ишек алларында, сарайларының стеналарына терәлеп үк диярлек, медсанбат автомашиналары торалар, урамнарда сапер часте кызылармеецлары йөри, түбәләмә төялгән өч тонналы машиналар елгага таба яңа гына ярылган такта ташыйлар, мәйдан янындагы бакчага зенит батареясы урнашкан иде. Орудиеләр яшел ботаклар белән бик оста маскировкаланып агачлар астына ышыкланганнар, әле күптән түгел генә казылган окоп кырыйларында шиңгән үләннәр ята, ә тыкрык буендагы орудиең дәһшәт белән үрә торган зур көпшәсен әле өлгереп житмәгән аксыл-яшел төстәге алмалары белән бизәкләп, бик якын иткәнсыман алма агачының киң ботагы кочаклаган иде.

Звягинцев терсәге белән Николайга төртте дә шатланып әйтеп куйды:

— Микола, бу безнең кухня ич! Борыныңны күтәрә төш! Безнең привалыбыз да, сулы инешебез дә, кухнясы белән Петька Лисиченко да була, тагын пычагым кирәкмени сиңа?

Полк инеш яры буенда ук, ташландык зур бакча эченә урнашты. Николайның кулында чак кына тоз таме килгән салкын су чиләге, ул суны, кечкенә йотым белән, бүленә-бүленә эчә иде. Аңарга карап торган Звягинцев:

— Менә син улыңнан килгән хатны да шулай укыйсың: аз гына укыйсың да, куясың, аннан соң тагын укырга ябышасың. Ә мин сузарга яратмыйм. Минем түземлегем житми. Я әле, китер монда чиләкне, я күбенерсең, — диде.

Ул Николайның кулыннан чиләкне алды да, башын артка ташлап тын да алмыйча, ат кебек, голт-голт йотып бик озак эчте. Аның сары щетина белән капланган бугаз төере, дерелдәп, суса кебек, әрле-бирле шуына, чыгынкы соры күзләре рәхәтлектән кысылганнар иде.

Эчен туйгач, ул уфылдап куйды, гимнастеркасының жипе белән преннәрен һәм чыланган ияген сөртте дә ризасызлык белән:

— Суы бик үк шәптән түгел икән шул, — диде. — Салкынлыгы бар да, аннары юеш, ә менә тозы азрак булганда да ярыйсы икән. Тагын эчәсеңме?

Николай юк дип башын селекте, шуннан соң Звягинцев кинәт кенә сорап куйды:

— Сиңа хатны күбесенчә улың яза, ә хатыныңнан хат алганыңны ничектер минем бер дә күргәнем юк. Син тол түгелдерсең бит?

Үзе өчен дә ничектер көтелмәгән рәвештә Николай:

— Минем хатыным юк. Аерылыштык без, — дип җавап бирде.

— Күптәнме?

— Үткән елны.

— Алай икән, — дип кызганып сузып әйтте Звягинцев. — Ә балаларың кем белән соң? Алар сиңең икәү бугай?

— Икәү. Алар эни янында тора-лар.

— Микола, хатыныңны син үзең ташладыңмы?

— Юк, ул ташлады... Беләсеңме, сугышның беренче көнендә командировкадан кайтып төшсәм, ул юк, киткән. Язу язып калдырган да киткән.

Николай кинәт сүз уртасында киселде дә тынды. Чырае бозылып, иреннәрен кысып, алмагач күлэгәсенә утырды да дәшми-нитми, аякларын сала башлады. Ул ник сөйләгәнәнә үкенә иде инде. Бу йөрәк авыртуын бер ел буе беркемгә дә сөйләмәстән тавышсыз-тынсыз йөрәгендә саклап йөрт имеш тә, аннары сине кызганырга хәзер торган менә шундый беренче очраган кешегә тиктомалдан сөйлә дә сал имеш. Нигә дип ул болай лыгырданды соң әле? Аның кичерешләрендә Звягинцевның ни эше бар?

Звягинцев Николайның түбән иелгән караңгы чыраен күрми, ул һаман сораша иде:

— Соң ул, стерва, бүтәнне тапқанмыни?

— Белмим, — дип Николай кырт кына жавап бирде.

— Димәк, тапкан!—диде Звягинцев үз сүзенә ышанган төс белән һәм кайгырып башын чайкап куйды.—Менә нинди халык бит алар—хатыннар! Син үзең болай ярыйсы егет, билгеле, жалованьены да яхшы гына алгансыңдыр, ни житмәгән тагын аңар? Ул, әнчек, балалар турында уйладымы икән соң?

Николайның каска күләгәсе белән капланган йөзенә игътибар беләнрәк караганның соң Звягинцев сүзгә дәвам итерергә ярамаганлыкны аңлады. Яхшы күңелле садә кешегә хас бер такт белән ул тирән сулап, аякларын алыштырып баса-баса, тынып калды. Ә аннан соң аңарга үзе аның белән ике ай буе бергә сугышта йөрөп, әче солдат нужасын уртаклашкан бу зур һәм көчле кеше кызганыч булып китте, аны юатасы һәм үзе турында сөйләсә килде. Ул Николай янына утырды да сөйләргә тотынды:

— Ә син, Микола, аның турында кайгыртуыңны ташла. Менә сугышны бетерик әле, аннан соң күз күрер. Менә

синең балаларың бар. Балалар—алар, туганкай, хәзер—иң төп нәрсә. Тормышның тамыры бит алар. Мин шулай аңлыйм. Аларга жимерелгән тормышны рәткә салырга туры килер, сугыш бит әнә нинди зурга китте. Ә хатын-кызлар, турысын гына әйткәндә, бик тә сәер халык. Аларның кайберсе өч төен булып төйнәләр, ә үз дигәнән итәр. Хатын-кыз гаять кире хайван ул, туганкай, мин аларны беләм. Минем өске иренемдәге жөйне күрәсөңме? Бу да үткәлелни булган вакыйгадан калган нәрсә. Беренче май алдыннан шулай комбайнер иптәшләрем белән эчәргә уйладык. Семьялар белән, хатыннарыбыз белән жыелдык та, мәжлес корып жибәрдек, гармошка да табылды, берәз гына эчтек тә. Мин дә, билгеле, эчтем, хатын да эчте. Ә минем хатын, ничек дип әйтим, немец автоматчысы кебек: бер көйләп алдымы—барлык обоймаларын атып бетермичә туктамый, ул да шулай усаллык белән алдырырга чамалый.

Менә шул мәжлестә бер туташ бар иде — „цыганочка“ны бик шәп бии иде.

Шул кызга карап сокланып утырам, ә кызының үзе турында ни ал, ни арт уем юк, ә хатыным килә дә кулымны чеметә һәм колагыма пышылтый: „Карама!“ ди. Менә сиңа мә, яңа әш, мәжлестә күз бәйләш уйнарга димени? Тагын карыйм. Хатыным тагын килә дә ботымны борып-борып, әче итеп авырттырып тагын чеметә. „Карама!“ ди. Борылып утырдым, чәнчелеп кенә кит дип уйлыйм, карамыйм, шундый ләззәттән мәхрүм булам икән, әйдә кадалсын дим. Биюләрдән соң тагын табынга утырдык. Хатыным минем каршыга утырды, ә күзләре мәче күзе кебек төм-түгәрәк, очкын сибеп торалар. Ә минем ботларым белән кулларым зәңгәрләнеп бүртеп чыккан, житмәсә тагын сызлыйлар. Онытылып китеп, кәефсез генә тагын әлегә бичара кызга карыйм һәм „Шайтан кыз, сиңең аркаңда гөнаһсызга азап чигәргә туры килә! Син сыйракларыңны айкаганга мин гаепле булып чыгам“ дип уйлыйм. Бары тик шулай дип уйларга гына өлгерүем булды, хатыным өстәлдән кургашын тәлиикәне алды да селтәнеп

миңа тондырды. Мишень, әлбәттә, ярыйсы гына, миңем танавым ул чакны калын гына иде. Ышанмассың, тәлиңкә урталай бөгелде, ә миңем авыз-борынымнан, каты яраланган чактагы кебек, шаулап кан китте.

Теге кыз, аһ-ваһ килә, аның коты очкан, ә гармоньчы диванга ауды да, аякларын башыннан югары күтәреп, шаркылдап көлә, ямьсез тавыш белән акыра: „Самовар белән жибәр син аңа, вывескасы чыдый аның!“ ди. Миңем күз алларым караңгыланды. Торып бастым да кирәкме-кирәк: „Син, ерткыч хатын, мин әйтәм, ни эшлисең, анаңны фәлән-фәсмәтән?“ дим. Ә ул миңа тыныч кына тавыш белән: „Жирән пәри, кызларга күзеңне акайтма! Мин сиңа алдан ук әйттем!“ ди. Мин берәз тынычлана төштем, урыныма утырдым да, бик хөрмәт белән: „Сез, — дип сөйли башлады, — сез, Настасья Филипповна, мин әйтәм, үзегезнең культуралы кеше икәнлегезне шулай күрсәтәсезме? дим. Кеше алдында тәлиңкәләр белән бәрешү бу сезнең тарафтан бик-бик зур тәрбия-

сезлек, белеп торыгыз, өйдә без сезнең белән бик ныклап сөйләшербез әле“ дим.

Кыскасы, минем бәйрәмемне бозды инде бу, жимерде. Иренем урталай ярылган, бер тешем какшап, селкенеп тора, чиккән ак күлмәгем канга буялган, борыным шешенгән, һәм хәтта каядыр бер якка таба янтайган. Компаниядән китәргә туры килде. Табыннан тордык, хужалардан гафу үтендек, сау-буллаштык, бөтенесен тиешенчә жиренә житкердек тә өйгә кайтып киттек. Ул алдан, ә мин, гаепле кеше төсле, арттан барам. Юлда ул, ләгънәт төшкән нәрсә, жанлы кеше кебек кайтты, ә бусаганы атлап керүе булды—һушсыз булып егылды. Ята, тын да алмый, ә үзенең танавы чөгәндер кебек кып-кызыл, сул күзе чак-чак кына ачылгандай күренә, астыртын гына миңа карап алгалый. Я, мин уйлыйм инде, хәзер талашыр чак түгел, берәр начар хәл булмагае дим. Ничек кирәк алай, су сибеп үлемнән коткарып калдым үзен. Күп тә үтмәде—ул тагын һушын жуйды. Бу

юлы инде күзен дә ачып карамый. Тагын өстенә бер чиләк су койдым. Аңына килүе булды, тагын тавыш куптарды, еларга кереште, аяклары белән тибенә башлады. „Син,—ди,—фәлән-фәсмәтән,—ди,—минем яңа ефәк кофтамны харап иттең, бар жиренә су сибеп бетердең, хәзер инде юып та рәткә кертмәссен,—ди. Хыянәтче! Теләсә нинди кызга күзең алартасың! Синен кебек жанкойгыч белән тора алмыйм!“ ди. Шундый сүзләренә сиптерә генә бу. Я, мин әйтәм, тибенә дә башладың, кофточкаң турында да исеңә төшерәсен, болай булгач, димәк, терелдең, димәк, жанкаем, куркыта алмассың инде“,—дим.

Өстәл янына утырдым, тәмәке төрөп жибәрдем, карыйм—минем жанкисәгем урыныннан торып сандыкта актарынырга тотынды, үзенәң малын төенли башлады. Төене белән ишеккә кадәр барды да: „Синнән китәм. Сеңелем янында яшим“ ди. Мин, әлбәттә, аңарга шайтан атланып алганын күрәм, хәзер каршы бер сүз дә әйтергә ярамаганын беләм, шуңар күрә күндем. „Бар, мин әйтәм,

анда сиңа яхшырак булыр“, дим. „Ах, менә ничек!—ди,—синең миңа мэхәббәтең шундыймыни? Син мине жибәр-мәскә дә теләмисеңмени? Алайса мин бер-кая да китмим, сине, эт баласын, бөтен гомерең буге вәжданың газапласын өчен, тотам да асылынам!“ ди.

Истәлекләре белән жанланып киткән Звягинцев тәмәке янчыгын чыгарды да, башын чайкый-чайкый, тәмәке төрә башлады. Тир белән юешләнгән һәм кызган аякчуларын кулларына тоткан килеш, ләкин йокычан талган кыяфәт белән Николай да елмая иде. Кое янына барып, аякчуларны юарга кирәк иде, ләкин аның сүз белән мавыккан Звягинцевны бүлдерәсе килми, аннан соң күтәрелеп кояш астында барырлык хәл дә юк иде. Звягинцев тәмәкесен кабызды да дәвам итте:

— Шуннан уйладым да әйттем: „Соң нишләмәк кирәк, Настасья Филипповна, асылын алайса, бау сандык артында“ дидем. Ул төенен ташлады да, бауны алып, օйалдына чыгып китте. Өстәлне бер читкә этәрде, бауның бер очын

кайчандыр бала бишеген асқан ыргакка
бәйләде, икенче очына элмәк ясап
муенына киде. Өстәл өстеннән сикереп
төшмәде, ә тезләнеп, ияге белән эл-
мәккә терәлде дә, чынлап буылган төс-
ле яман хырылдый башлады. Ә мин
өстәл янында утырам, өйалды ишеге
аз гына ачык, бөтен кәмите миңа бик
ачык күренеп тора. Бераз көттем дә
аннан соң кычкырдым: „Я алла, асы-
лынды ахры, котылдым афәттән!“ ди-
дем. Хатыным өстәл кырыннан сикереп
торды да йодрыкларын йомарлап өс-
темә килә. „Мин асылынып үлсәм, син
шулай шатланыр идеңмени? Синең яра-
туың шушымыни?“ ди. Көч-хәл белән
генә тынычландырдым үзен. Мәжлестә
бер үземә бер литр эчкән булсам да
берьюлы айнып киттем. Шушы кыры-
лыштан соң утырдым да уйлыйм: кеше-
ләр, мин әйтәм, спектакль карарга
клубка киттеләр, ә менә минем үземнен
өйдә акчасыз кәмит бара, көләсем дә
килә, әллә ничек күңелсез дә.

Менә бит хатыннар—шайтан алгыр-
лары, ниләр генә эшләмиләр. Ярый әле,

ул кичне балалар өйдә түгел иде. Ми-
нем әнкәй аларны кунак итәргә алып
киткән иде, югыйсә аларның котын ал-
ган булыр иде.

Звягинцев тынып калды, һәм аннан
соң, бу юлы инде сүрелә төшөп, тагын
сөйләргә кереште:

— Син, Микола, безне хатын белән
гомер бue шулай торган дип уйлый күр-
мә тагын. Ул менә шушы соңгы ике ел
эчендә генә бозылды. Ә аның бозылуы,
турысын гына әйткәндә, матур әдәбият
аркылы булды.

Сигез ел бue без кеше кебек тордык,
ул тракторда прицепщик булып эшләде,
һуштан да язмый, бертөрле фокуслар
да ясамый иде. Ә аннан соң төрле ма-
тур әдәбият китаплары укырга өйрәнәп
китте, менә шуннан башланды да инде.
Шундый нечкәрәп китте, бер генә сүзне
дә кешечә әйтми, ә ничектер һаман
боргаландырып әйтергә чамалый. Бу
китаплар аның башын шул кадәр әйлән-
дерделәр, ул төннәр бue шул китапла-
ры белән жәнләнә дә, көндезен әйлән-
чек сарык кебек исәрләнәп йөри, үзе

Һаман аһ-ваһ итә, кулы эшкә бармый. Менә шулай бер мәлне аһ-ваһ килеп йөрде-йөрде дә, конфетланып, яныма килде һәм болай ди: „Син, Ваня, ичмасам бер генә тапкыр миңа бөөк мәхәббәт белдерсән иде. Минем синнән матур әдәбият китапларында язганча ягымлы нечкә сүзләргә бер дә ишеткәнем юк бит“. Минем хәтта ачуым чыкты. „Укуның чигенә чыккан икән!“ дип уйлыйм. „Син, Настасья, акылдан язгансың!—дим.—Ун ел синең белән бергә яшибез, өч балабыз бар, нидән мин синең белән хәзер мәхәббәт турында сөйләнә башлыйм ди? Минем моңарга теләм дә әйләнми ич. Мин яшътән үк берәүгә дә андый нечкә сүзләр сөйләгәнем юк, күбесенчә кулым белән генә хәрәкәт итеп килдем, ә хәзер инде бигрәк тә теләм бармый, мин бит син уйлаганча ул кәдәрле ахмак түгел!—дим. Син, мин әйтәм, жүләр китаплар укыганчы, балаларны яхшырак карасаң иде“—дим. Ә балалар чылап та йөгәннән ычкындылар, тәрбиячесез балалардай йөриләр, өс-башлары пычрак, борыннарыннан

маңкалары ага, өй эче дә бик шапшак.

Үзең уйлап кара, Микола, бу эшмени инде? Мин культуралы итеп күңел ачуга, әлбәттә, каршы түгел, үзем дә техника турында, моторлар турында язылган яхшы китаплар укырга бик яратам. Минем тракторны карау турында, эчке янулы мотор турында, дизельне стационарга кую турында байтак кына кызыклы китапларым бар иде. Комбайннар турындагы әдәбиятны әйтмим дә инде. Хатынымнан ничә тапкырлар үтендем: „Настасья, мин әйтәм, трактор турында укы, дим. Рәсемле, чертежлы бик кызык китап, дим. Сиңа моны белергә кирәк, син бит прицепщик булып эшлисең“ дим. Укыды дип уйлыйсыңмы? Кая ул! Ул минем китапларымнан, шайтан иманнан качкан кебек, кача, аңарга матур әдәбиятны, аның да әле чүлмәктән апара кабарып чыккандай мәхәббәт бәрәп чыга торганын бир! Сүгеп тә, яхшылык белән дә үтенеп карадым—юк, ярдәм итмәде. Ә кыйнауга килгәндә—гомеремдә сукканым юк, чөнки комбайнерлыкка

өйрәнгәнче, мин алты ел молотобоец булып эшлэгән идем, шунда кулым бик авыраеп калды.

Менә шулай, туганкай, мине армиягә алганчы безнең семья тормышыбыз шулай кирле-морлы барды. Ә хәзер, аерылгач, миңа жиңел дип уйлыйсыңмы? Кая ул, жиңеләймиме соң! Сина серитеп кенә әйтеп салганда—Настасья Филипповнам белән язышуны бер генә дә рәтли алмыйм бит. Барып чыкмыйгына бит, утыр да акырып ела! Син, Микола, үзең беләсең, монда, фронтта, өйдән хат алу безнең һәркайсыбыз өчен дә күңелле, аларны һәрбер кеше иптәшенә укып күрсәтә, менә син дә улыңнан килгән хатларны миңа укыштырғаладың. Ә менә мин хатынымның хатларын беркемгә дә укый алмыйм, чөнки оялам. Әле Харьков янында чакта ук мин аңардан бер-бер артлы өч хат алган идем. Алдым, укып карыйм, хатларның һәрберсе „Кадерле чебешкәем!“ дип башлана. Укыйм—колакларым ут булып яна. Бу тавык сүзен ул каян казып чыгаргандыр—һич башым житми.

Әлбәттә, шул художество китабыннан-
дыр инде. Я, кеше төсле итеп, „Кадер-
ле Ваня“ яки шунда бүтән берәр шун-
дый нәрсә язса тагын бер хәл иде, ә
ул „чебешем“ имеш. Өйдә чагында
күбесенчә „сары шайтан“ дип атый
торган иде, ә фронтка китүем белән
кинәт чебешкә әйләндем. Барлык хат-
ларында да, балалар исән-саулар, МТС
та әллә нинди яңалыклар юк дип ыштыр-
өштер, аннан-моннан гына сызгалый
да, аннан соң бөтен хат буенча гел
мәхәббәт, гел мәхәббәт! Житмәсә тагын
аны әллә нинди аңлашылмый торган
китап сүзләре белән сиптерә. Укый
торгач минем хәтта башым әйләнә
башлый, күз алларым караңгылана...

Шушы коточкыч хатларны рәттән
бер-ике тапкыр укыгач, гади генә итеп
әйткәндә, исерек кешедәй үз алдыма
тинтәкләнәп калдым. Икенче взводтан
Слюсарев килде дә, хатының нинди яңа-
лыклар яза? ди. Ә мин тизрәк хатларны
кесәмә яшерәм, үзем кулымны гына
селкәм, кит, жаным, борчыма мине, дим.
Ул әйтә: „Өендә барсы да исәнме? Чы-

раена караганда, синдә берәр бәхетсез-
лек булса кирәк“ ди. Ә мин аңар нәрсә
дип әйтим соң? Уйладым-уйладым да,
әбием үлгән, мин әйтәм, шуннан ул
тынычланып китеп барды.

Кичен хатынга хат язарга утырдым.
Балаларга, кардәш-ыруларга—барсына
да сәлам яздым, кирәгенчә үземнең хез-
мәтем турында язып чыктым, ә аннан
соң яздым: зинһар миңа әллә нинди
экәмәт кушаматлар такма, минем чын
исемем бар, бәлки моннан утыз биш ел
әлек мин „чебеш“ тә булганмындыр, ә
хәзер инде мин менә дигән этәч бул-
дым, мин хәзер сиксән ике килограмм
тартам, күрәсең—„чебеш“кә якын да
килми торган авырлык. Тагын шуны
үтенәм—син мәхәббәт турында язуыңны
ташла, минем кәефемне бозма, МТС та
эшләр ничек баруын, дус-ишләрнең кай-
сысы өйдә калганын һәм яңа директор-
ның ничек эшләве турында күбрәк яз,
дидем.

Һәм менә чигенер алдыннан гына
диярлек җавап хаты алдым. Нишләргә
белмим, кулларым калтырый, ачтым—

Һәм бөтөн тәнем эсселе-суыклы булып китте.

Болай дип яза: „Исәнме, миңем сөекле песиём!“, ә аннан соң дәфтәрнен дүрт бите буенча тагын мәхәббәт, МТС турында бер генә сүз дә юк, бер урында мине Иван дип түгел, ә ниндидер Эдуард дип атый. Я, мин әйтәм, хатын тилерүнең чигенә чыккан икән дим! Күрәсең, мәхәббәт турында ул китаптан күчерә булса кирәк, бүтәнчә булганда, ниндидер Эдуардны кайдан казып чыгарыр икән! Аннан соң аның хатларына ул хәтле кире өтерләр каян килсен ди? Ул бит элек кире өтер дигәннең ни икәннен дә белми иде, ә монда аның исәбе-хисабы юк, хәтта шадра кешенен битендәге шадрасы да аның хатындагы кире өтердән күп мәртәбә ким булыр. Ә кушаматлары? Башта „чебешем“, диде. Аннан соң „песиём“, инде мин әйтәм, тагын ни көтәргә кала? Бишенче хатында ул бәлки мине Трезор дияр яки нинди дә булса бүтән берәр эт кушаматы тагар. Мин бит циркта тумаган лабаса! Өйдән мин „ЧТЗ“ тракторы ту-

рындагы дәреслек алып киткән идем, — укыйсы килгәндә караштырыммын дип йөрөтәм үзен, — үч итеп шул дәреслектән бер-ике бит күчереп жибәрмәкче булган идем дә, аннан тагын кире уйладым. Я тагын үпкәләр. Ләкин аны бу жүләрлекләрдән коткару өчен нәрсә булса да эшләргә кирәк... Микола, син ни киңәш итәр идең?

Звягинцев иптәшенә карады да кәефсезләнеп тамагын кырды. Николай чалкан яткан килеш бик каты йоклый иде. Аның түбәнгә салынып төшкән карамыеклары астында эреле-ваклы тешләре агарып торалар, э чак-чак кына күтәрелә төшкән ирен кырыйларында сүнәргә өлгөрмәгән елмаю күләгәсе саклана иде.

* * *

Тиздән Николай уянды. Алмагач яфракларын жиңелчә жыл селкетте. Үлән өстеннән гажәп төстә алмашына торган яктылык эзләре шуышалар, кайдадыр якында гына, ана күгәрчен гөрли һәм, аның гөрләвен бастырып, өзек-өзек та-

выш белән трактор моторы эшли иде. Тыкрыкта сөйләшкән, көлешкән тавышлар ишетелде, аннан соң кемдер яңгыравык яшь тавыш белән:

— Шәме шаярта дип әйттем ич сиңа, — дип кычкырды. — Швед ачкычы синдәме? Бар, жаным, монда китерче! Бар, балык күз, китер әле монда!

Бакча эчендә пәжегән үлән, төтен һәм көйгән бутка исе аңкый. Кыр кухнясы янында бронебойщик Петр Лопухин — Николайның дусты кәкре аяклары киң итеп аерып баскан да тәмәке тарта һәм иренеп кенә повар Лисиченко белән әрләшә иде.

— Син, жирән алаша, тагын бутка пешерәсеңмени?

— Ие, тагын бутка пешердем, ә син сүгенмә.

— Синең буткаң менә минем кай төшемдә утыра, беләсеңме?

— Ә анысына мин төкерәм.

— Син повар түгел, ә шайтан белсен кем. Бер нәрсә дә уйлап таба белмисең, башыңда бертөрле дә яхшы идея юк сиңең. Синең башың буш казан ке-

бек, яңгырый гына белә. Нигә син бу хуторда хужасы күрмәгән арада берәр сарык яки дуңгыз баласы сорап ала алмадың? Ши пешерер идең, икенче блюдо рәтләр идең...

— Әйдә кит, тарттыр моннан! Синең кебекләре күп күргән.

— Өч атна инде, синнән тары бутка-сыннан бүтән берни дә ала алмыйбыз, яхшы поварлар шулай эшлиләрмени? Итекче син, ә повар түгел.

— Ә син антрекот ашар идеңме? Бәлки сиңа дуңгыз итеннән отбивной котлет кирәктер?

— Менә синең үзеңнән отбивной ясарга иде. Материалы бик яхшы, икенче ранг интендант төсле симергәнсең!

— Син, Петька, абайлабрак сөйләң, кайнар су минем кул астымда гына бит. Медсанбатка бардыңмы?

— Бардым.

— Я, ничек?

— Берни дә юк.

— Нигә бардың соң?

Лопахин ясалма иснәү белән иснәнде дә ~~бышты~~ ~~кайды~~ ~~Айсиченко~~, елмаеп

бөөрлэрэнэ таянган килеш, аңарга ка-
рай нидер көтө иде.

— Тик болай гына барып килдем,
таныш - белешлэрне күрмәмме дигән
идем, — диде Лопакхин исе китмэгән
кыяфәт белән.

— Э анда бер бик_чибэр нэрсэ бар иде... Чиртмэдеме?

— Э мин чиртсен дин маташмадым да.

— Я, ташла инде! Итекләреңне үлән белән чистартканыңны, медалеңне чүпрәк белән ялтыратканыңны үзем күрә тордым ич... Медаль дә ярдәм итмәдеме? Соң ул сиңа ничек ярдәм итсен ди? Мәсәлән, орден булса—бер хәер иде әле, ә монда батырлык өчен медале имеш! Анда, туганкаем, андый орденнар белән генә йөрмиләр дә.

— Ахмак, — диде ачусыз-нисез Лопакхин. — Уемда да булмады, тик хутор буйлап болай гына йөрөп килдем, дим ич. Синен бу ашатуың белән бик сикерә алмассың. Соңгы көннәрдә мин шундый ябыктым, хәтта төшемә хатыным да керми башлады.

— Синең төңенә ~~СИНЕҢ ТӨҢЕНӘ~~ сорой

— Жыен кысыр төшләр керә, синең буткаң төсле һәртөрлө чүп-чар.

Николай: „Телләрен кашырга ирен-мәсләр икән“—дип уйлап алды һәм оеган кулларын угалап аягына басты.

Лопухин мәзәк итеп баш ия-ия анын янына килде.

— Хөрмәтле мистер Стрельцов, яхшы йокладыгызмы?

Николай караңгы чырай белән:

— Бар, повар белән сөйләш, минем башым авырта,—диде.

Лопухин, усал зәңгәр күзләрен кысып, аңлаган төс белән, башын какты.

— Барсы да аңлашыла: чигенү нәтижәсендә кәеф бик начар, бөркү һәм баш сызлый, иеме?.. Әйдә, Коля, обедка кадәр су керик, тиздән кузгалабыз ич. Безнең егетләр елгадан чыкмый коеналар. Мин булып инде мин үземнең гөнаһлы гәүдәмне суга тыгып алдым.

Лопухин белән Николай әле яңарак кына дуслашканнар иде. „Светлый путь“ колхозы өчен барган сугышта аларның окоплары янәшә туры килде. Лопухин полкада соңгы өстәмә көч белән әле

кичэ генэ килгән һәм Николай аны су-
гышта беренче тапкыр күрә иде. Бро-
небойщиклар йөз илле—йөз метрларга
якын жибәрәп ике танкны яндырдылар,
ләкин, расчётның икенче номеры үлгәч,
Лопухин берәз ата алмыйча маташты,
һәм ата-ата килгән өченче танк броне-
бойщиклар окобы аркылы үтеп чыкты
да, бар кызулыгы белән батареяның ут
позициясенә ыргылды. Николай жиргә
тезләнгән килеш, куллары калтырый-кал-
тырый автомат дискисына патроннар
тутыра иде. Ул танкның гусеницалары
астыннан Лопухин окобына сары балчык
ишелеп төшкәнән күрдә, һәм бронебой-
щиклар һәлак булганнардыр дип уйла-
ды, ләкин ул арада ишелеп бетә язган
окоптан, әле утырып та житәргә өлгер-
мәгән сары тузан эченнән мылтыкның
озын көпшәсе сузылды. Аткан тавыш
яңгырады һәм кинәт туктап калган
танкның кара бронясы өстенә кәлтә
жылан кебек ялкын үрмәләде. Ә аннан
соң ишелеп куе кара төтен чыга баш-
лады. Нәкъ шул чакны ук дияргә ярый,
Лопухин Николайга:

— Әй, син, мыеклы! Тереме?—дип кычкырды.

Николай башын күтәрә төште һәм Лопахинның балчыкка буялган һәм кызарып бүртенгән усал йөзен күрде. Ул зәңгәр күзләрен ерткычларча акайтып, межа буйлата шуышып үтә торган немецларны күрсәтте һәм:

— Кабер тактаңны фәлән иткере, ни-гә атмыйсың! Күрмисеңмени, энә үтә-ләр!—дип акырды.

Беренче кыска очередь белән Николай межа сыртында үскән ромашкаларның ак башларын кистереп чыкты, ә берәз түбәнрәк алгач, үзенең автоматының ярсулы шытырдавы аркылы, ике тапкыр эче итеп кычкырган тавышны ишетте. Бу кычкыру аңар ләззәт бирде.

Сугыш тынганнан соң кич белән землянкага Лопахин килеп керде. Ул кызыл-армеецларны игътибар белән карды да:

— Егетләр, Англия министры Антон Иден төсле, кара мыеклы матур кешегез кайда?—дип сорады.

Николай яктыга борылды, һәм Лопакхин аны күргәч, эшлекле төс белән әйтә куйды:

— Бары бер таптым бит сине! Әйдә, якташ, чыгыйк але, саф һавада бер тәмәке тартыйк.

Алар землянкага утырып тәмәке кабыздылар. Николай энгер-меңгердә бронбойщикның кояшта янып кирпеч төслә кызыл төскә кергән йөзенә карап:

— Соңгы танкны син бик шәп бәрдең, — диде.

— Мин сезнең икегезне дә балчык басты дип уйлаган идем, — карыйм, мылтык көпшәсе күренә башлады.

Лопакхин мыскыллап аны бүлдерде.

— Менә, менә, мин шуны гына көткән идем дә... Син минем эшемә соклана-сың, ә мине окоп өстендә танк таптаганда нигә үзең атмадың? Мин сине сүккәнче нигә автоматчыларга атмадың? Үлөккә горчишник никадәр кирәк булса, синең соклануларың миңа шул кадәр генә кирәк, ишетәсеңме? Миңа эш кирәк, соклану түгел.

Николай елдайды һәм барлык диск-

лар бушап калганга тоткарлык туды, дип жавап бирде. Лопакхин, күзен кысың, ышанмастан кырын гына карады да:

— Үзең сугышка жыенгансың, э үзен сугышка эзер түгел булып чыккансың, шулаймы?—диде. — Безнең үзара мөнә-сәбәтебезгә бер нәрсә генә житешми: син, намусыңны кесәңә салып, миңа патроннар биреп торырга һәм дә мине мактарга, э мин синең өчен сугышырга тиеш идем... Шулаймы? Гажәп шәп булыр иде ич!..

Николайның йөзе караңгыланганын күргәч, Лопакхин кыска, ләкин көчле кулын аңарга сузды да, ягымлы итеп:

— Э син үпкәләмә,—диде.—Дөрөс сүзгә үпкәләргә ярыймыни? Нужа безне бергә кушкан икән, инде бергә сугышырга кирәк. Әйдә, танышыйк, без синең белән якташлар ахрысы. Син Ростов өлкәсеннәнме? Э менә мин Шахты шәһәреннән. Дуслар булыйк.

Шул көннән башлап алар чыннан да гади һәм нык солдат дуслыгы белән дуслашып киттеләр. Кешедән көләргә ярата торган, зәһәр телле, хатын-кыз

затын яратучан шаян Лопахин һәрвакытта да түземле, аз сүзле Николайны ничектер тулыландырып тора иде. Акрын хәрәкәтләнә торган, ир уртасы кеше, украинлы старшина Поприщенко алар турында:

— Әгәр дә, — диде, — Петр Лопахин белән Николай Стрельцовны камырга әйләндереп, соңыннан шул камырны яхшылап бассан һәм аңардан кеше яссаң — икесеннән бәлки бер чын кеше чыгар иде, ә бәлки чыкмас та иде, кем белә бит ул измәдән ни чыгарын?

Елга буенда саперларның пычкы тавышлары яңгырый, су коена торган кызылармеецларның рәхәтләнәп көлешүләре ишетелә иде. Лопахин белән Николай тапталган үлән өстеннән, сөйләшмичә генә янәшә баралар иде. Бара торгач Лопахин әйтте:

— Әйдә, күпернең теге ягына чыгыйк, анда тирәнрәктер.

Лопахин читән аркылы беренче башлап атлады, башы белән ымлап юл өстендә торган тягачка күрсәтте. Майланып беткән комбинезон кигән ике трак-

торист мотор янында булашалар, бил
тиңентен ялангач Звягинцев аларга бу-
лыша иде. Аның гаять киң аркасы, мус-
куллы куллары майга буялып беткән,
бөтен бите буенча кара май эзе сузыла
иде. Ул буяласын белеп гимнастеркасын
алдан ук салган һәм, машина янында
кайнашу бәхетеннән кәефләнгән хәлен-
дә, бик яратып һәм саклык белән ач-
кычны бора иде.

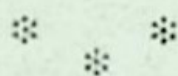
Лопахин узып барышлый:

— Әй, син, көяз егет! Егетләрдән
ком ал да бергә су коенырга барыйк,
ничек булса да тазартырбыз,—дип кыч-
кырды.

Звягинцев алар ягына таба борылып
карады һәм, Николайны күреп, киң итеп
елмайды.

— Менә, Микола, тягач дисәң дә тя-
гач ичмасам! Әй көч тә инде монда!
Күрдеңме, ул нинди уенчыкны йөртә.
Аз гына тотынып караган идем, өйдә,
үземнең МТС та булгандай тоелып рә-
хәтләнеп киттем... Ант итеп әйтәм, бу
мотор өч комбайнны бик жиңел сөйри
ала!

Звягинцевның ялтырап тора торган, тирлэгән йөзеннән шундый бер катлы бәхет балкый иде, Николай эченнән ихтыярсыз көнләшеп куйды.

Тын су өстендә сары төмбоеклар йөзә. Сазлык һәм елга дымлыгы исе килә иде. Николай чишенеп гимнастеркасы белән аякчуларын юды да, тезләрен чаклап ком өстенә утырды. Лопахин аның янына ятты.

— Николай, син бүген күңелсез күренәсең...

— Ә нәрсәгә шатланыйм ди! Шатланырлык бер нәрсә дә күрмим.

— Сиңа тагын ни кирәк? Исәнме? Исән. Менә шуңар шатлан. Кара, көне нинди матур! Кояш, елга, әнә төмбоеклар йөзеп йөри... Бер сүз белән генә әйткәндә—күңелле! Мин сиңа гажәпләнәм: син үзең карт солдат, инде бер ел чамасы сугышып йөрисең, ә допризывник төсле төрле юк-бар кичерешләргә биреләсең. Син ни уйлыйсың? Әгәр дә безне берәз кыйнаганнар икән, шуның

белән донъя жимерелде дип уйлыйсыңмыни? Сугыш бетте дисеңмени?

Николай эче пошудан йөзен чытты.

— Сугыш бетүнең монда ни катнашы бар?—диде.—Мин һич тә алай уйламыйм, ләкин башыбыздан үткән вакыйгаларга алай жиңел карый алмыйм. Ә син менә нәкъ шулай, артык бернәрсә дә булмаган төсле карыйсың. Катастрофа булганлыгы миңа ап-ачык. Бу катастрофаның күләмен синең белән без белмибез, ләкин кайбер нәрсәләрдән чамалап сизенергә мөмкин. Без инде бишенче көн чигенәбез—тиздән Донга да житәрбез, ә аннан соң—Сталинград ич... Безнең полкыбызны пыран-заран китерделәр. Ә башка полклар ничек? Армия нишләде? Безнең фронтыбызның киң участка өзелгәнлегә ап-ачык. Немецлар безнең койрыгыбызга асылынып киләләр, әле һаман чигенәбез, ә кайчан барып терәләрбез—ходай белә. Менә болай берни белмичә бару бит ул жанны азаплай. Ә халык безне һинди күз белән озатып кала? Күрә торгансың! Акылдан язарга мөмкин бит!—Николай тешләрен шыкыр-

датып артка борылды. Ул дулкынлануын жиңәр өчен бераз дәшми торды, аннан соң инде тыныч һәм әкрән тавыш белән сөйләргә кереште:

— Боларның барсы да йөрәкне сызлата, ә син вәгазьлисең—имеш, тере булгач шатлан, имеш, кояш, төмбоеклар йөзәләр, имеш... Төмбоекларын белән шайтаныма кит, минем алардан косасым килә! Син начар пьеса кисәгендәге ясалма кеше кебек, әнә медсанбатка барып килергә дә вакыт тапкансың...

Лопахин сөякләрен шатырдатып сузылды һәм:

— Юкка минем белән бармадың,—диде.—Анда, Коля, шундый өченче ранг бер докторша бар, бер каравы ни тора—яраланыр өчен шунда ук сугышка керерсең. Докторша түгел, ә өндәү галәмәте, валлаһи!

— Кара әле, чәнчелеп кенә китсәңче!

— Юк, мин чынлап әйтәм! Шундый чибәр, шундый матур хатын, котың алыныр! Докторша түгел, ә алты көпшәле миномет, безнең солдат халкы өчен хәт-

та аннан да куркынычрак, командирлар турында сөйләмим дә инде.

Николай, һавадагы ак болыт кисәгенң су өстендәге шәүләсенә караган хәлендә, караңгы чырайланып дашми-нитми утырды. Лопакхин үз-үзен тыеп кына һәм усалланып сөйли башлады:

— Ә менә мин эт шикелле койрыгымны кысып йөрергә кирәк дип тапмыйм, төшенәсеңме? Безне кыйныйлармы? Димәк, шулай кирәк булганга күрә кыйныйлар. Эт балалары, яхшырак сугышыгыз! Үз жиребездәге һәрбер калкулыкка ябышып ятыгыз, дошманны үлем-очкылыгы тотардай итеп кыйнарга өйрәнегез. Әгәр дә алай булдыра алмыйсыз икән—танавыгызны канга батырганчы кыйнарлар. Кешеләр ягымлы карамыйлар дип тә үпкәләмәгез. Ни өчен алар безне ипи-тоз белән каршы алсыннар ди? Әле шунысы яхшы, битебезгә төкермиләр. Менә син, акыллы кеше, шуны төшендер әле миңа: ни өчен немец кутыр хәтле берәр бәләкәй генә авылга кереп утырса да—аннан аны бик зур кыенлык белән генә казып чыгарасың, ә без менә кай-

чакны шәһәрләрне дә сугышмый-нитми
генә ташлап терен-терен йөгереп китә-
без. Аларны бит кире алырга безгә ту-
ры киләчәк, әллә безнең өчен икенче
кеше алып бирерме? Ә болар барсы да
шуннан килә, синең белән без, мистер,
әле тиешенчә сугышырга өйрәнмәгән-
без, аннан соң бездә чын ачу да житен-
керәми әле. Ә менә өйрәнәп алгач, аның
өстенә ачудан иреннәребез күбек белән
капланырлык булып сугышка керә баш-
лагач, ул чакны инде менә немец та көн-
чыгышка арты белән әйләнер, төшен-
деңме? Менә, миндә, мәсәлән, усаллык
шундый градуска житте, миңа төкер-
сәң—төкерең чыжлый башлар. Шуңар кү-
рә мин дәртле дә. Шуңар күрә, коточ-
кыч ачулы булганга күрә дә, койрыкны
югары тотам. Ә менә син койрыгыңны
кыскансың, күз яше койгансың. „Ах, не-
мецлар безнең полкны жимерделәр! Ах,
армиябезне жимерделәр! Ах, немецлар
кисеп үттеләр!“ Ләгънәт төшкән немец
кадалып кына китсен! Кисеп үтүен үт-
кән дә бит, ләкин без көч туплап бәрә
башлагач, аны моннан кем алып чыгар

икән? Әгәр дә хәзер, чигенгән чагыбызда кыйныйбыз икән, һөжүм итә башлагач ун өлөш артыграк кыйнарбыз бит! Начармы, яхшымы, шулай да без чигенәбез, ә менә аларга чигенергә дә туры килмәс! Чигенер жайлары да калмас! Көнчыгышка артлары белән борылулары булыр—без ул эт балаларының аякларын моннан соң безнең жиребездә йөрмәсеннәр өчен үскән жирләреннән суырып алырбыз. Мин шулай дип уйлым, ә сиңа менә нәрсә әйтим: зинһар өчен минем алдымда елама, барыбер мин сиңең яшьләреңне сөртмәячәкмен, бу сугыш чорында минем кулларым бик тупасланды, абайлап өлгермәсәң, битенне тырнавым да бар...

— Мин үгеткә мохтаж түгел, дивана, һәм син матур сүзләреңне әрәм итп маташма, ә иң яхшысы шуны әйт, сиңеңчә, без кайчан сугышырга өйрәнәбез соң? Себергә житкәчме?—диде Николай.

— Се-бер-гә?—дип сузып сорады Лопакхин, зәңгәр күзләрен еш-еш кыса-кыса,—юк, кадерле мистер, ул мәктәп безгә йөрергә ерак! Менә шушында, менә

шушы далаларда өйрәнербез, төшендес-
ме? Ә Себерне хәзергә вакытлыча гео-
графиядән сызып ташлыйк. Кичә Саша—
минем икенче номерым—миңа болай ди:
„Уралга житик әле, анда тауларда без
немецны бик тиз жиңәрбез“ ди. Ә мин
аңарга болай дидем: „Әгәр дә син, жир
бакасы, Урал турында тагы бер тапкыр
әйтсәң, бронебойный патронны кызган-
мам, хәзер үк үземнең мушкетымны
алырмын да туп-туры төбәп синең жү-
ләр башыңны жылкәңнән бәрәп төше-
рермен“ дидем. Ул кире чигенә башла-
ды: шаярып кына әйттем, дигән була.
Мин дә шаяртып кына әйттем, синдәй
ахмакларга әрәм итеп бронебойный пат-
рон белән, житмәсә тагын танкка кар-
шы ата торган яхшы мылтыктан аталар-
мы соң, дим. Шуның белән без күңел-
ле әңгәмәне өздәк тә.

Лопахин шуышып суга якына кил-
де дә орлыкланып тора торган дымлы
әре ком белән катып беткән аякларын
озак кына ышкыды, аннан соң йөзе бе-
лән Николайга таба әйләнде.

— Коля, мәрхүм политрук Рузаевның

сүзләрә хәтеремә килде әле: ул сүзләр-
не мәшһүр бер генерал әйткән. „Әгәр
дә һәрбер кызылармеец бер немецны
үтерсә—сугыш күптән беткән булыр
иде!“—дигән имеш. Димәк, без ул хәшә-
рәтләрне аз кырабыз була, шулай түгел-
ме?

Николайның бу сүзләргә эче поша
башлады.

— Бик примитив арифметика... Әгәр
дә безнең генералыбызның һәрберсе бе-
рәр сугышта отып чыкса—сугыш тагын
да тизрәк бетәр иде.

Лопахин аякларын ышкыды һәм шар-
кылдап көлеп жибәрде.

— Генераллар бездән башка сугышта
ничек итеп ота алсыннар, чудак? Аннан
соң син минем Сашкам шикелле сугыш-
чылар белән сугышны отып кара әле.
Ул әле Донга да барып житмәгән, ә
үзе Уралга карана. Гаскәрсез яки на-
чар гаскәрле генерал ул, минем уемча,
ирлек үсентесе булмаган кияү белән
бер, ә без генералсыз—кияүсез туй бе-
лән бер. Әлбәттә, Сашкага ошашлы
генераллар да бар. Кайбер бичарасын

немецлар нәкъ чик буеннан чукурга
ябышканнар иде, әле хәзергә тикле һа-
ман чукуйлар. Ул инде бетәшкән, анын
рухы төшкән һәм инде немецны кыйнау
турында уйлау кая, бары тик үзен кый-
намасалар ярар иде дип кенә уйлый.
Ләкин мондый генераллар күп түгел,
аннан соң сугышны алар хәл итмиләр.
Ә бездә гадәт булып киткән инде:
фронтта кайда да булса берәр жирдә
чак кына эш бозылдымы—пышын-пышын
генералларны сүгәргә тотыналар: алар
тегеләй дә, болай, сугыша да белмиләр,
бар бәла алардан килә имеш. Әгәр дә
гаделлек белән тикшереп карасаң, һәр-
вакытта да алар гаепле булмыйлар,
аннан соң аларны сүккәндә дә йомшаг-
рак сүгәргә кирәк иде, чөнки генерал-
лар сугышта иң бәхетсез кешеләр алар.
Я, нәрсә син яңа капкага карап катып
калган тәкә шикелле миңа акайдың?
Нәкъ шулай, мин әйткәнчә ул. Элек,
жүләрлек белән мин үзем дә генералга
кызыгып карый торган идем. „Әх, чиста
яшиләр дә соң!—ди идем...—Көязләнеп,
фазан шикелле сынын катырып йөри,

окоп казымый, корсагы белән пычракта шуышмый..." Ә соңыннан уйлап карагач, шунда ук күңелем суынды.

Мин ул чакта бронебойщик түгел, ә стрелок идем. Бер көнне шулай ротаны атакага күтәрделәр. Нигәдер мин тотылып калдым, чын күңелдән әйткәндә—ут бик көчле булып, минем жирдән аерыласым килми иде—взвод командиры йөгереп килде дә, наганы белән кизәнеп миңа акырынырга тотынды: „Тор!..“ ди, анам белән сүгә; аңлайсыңмы? Атакага барып килдек, һәм шуннан соң мин болай уйлый башладым: „Я, яхшы, мин—рядовой һәм үземнен житешсезлегем өчен бер тапкыр сүгелдем; мин үзем өчен генә җаваплы, ә дивизия командиры меңнәрчә кеше өчен җавап бирә, әгәр дә ул житешсезлекләргә юл куйса, ул күпме сүгелергә тиеш соң? Ә армия командующие?“ Санный башладым, бу арифметикадан хәтта куркыныч булып китте. Юк, мин әйтәм, гафу ит. Рядовой булуны яхшырак табам дим.

Син менә, Николай, мондый картина-

ны күз алдыңа китер. Әйттик, генерал үзенен штаб начальнигы белән төнен төн бую утырып һөжүмгә хәзерләнә, ашамый, эчми, һаман бер нәрсә хакындагына уйлый: авыр уйлардан соң аның күз төпләрендә капчыклар хасил була, төрлө уйлардан башы ярыла; аңарга һәммәсен дә алдан исәпләп, белеп, чамалап куярга кирәк... Һәм менә бер заман ул полкларын һөжүмгә кертә, ә һөжүм барып чыкмый, жимерелә. Нигә? Сәбәпләр азмыни! Ул, мәсәлән, үзенен атасына ышанган кебек Петька Лопатинга ышангандыр, ә Петька шүрлөгән дә артка качкан, аның артынан Колька Стрельцов, ә Стрельцов артынан тагын шундый әнчәкләр йөгәргәннәр. Һәм эш шуның белән вәссәләм! Үлгәннәрен генералга сүзләре юк югын, ә менә качучылар берәз сулу. алганнан соң генералның тетмәсен тетеп сүгәләр! Сүгәләр, чөнки алар чын күңелләреннән барсы өчен дә генерал гаепле, ә үзләренен монда бер катнашлары да юк дип уйлыйлар. Әлбәттә, һәркайсысы, устав буенча, үз әченнән генә сүгә, лә-

кин генералга аңардан жиңелрэкмени?
Генерал үзенең землянкасында башын
тотып утыра, ә аның тирәсендә, лампа
тирәсендәге күбәләк кебек, күзгә күрен-
мәс әллә ничә мең сүгеш очып йөри.
Житмәсә тагын телефон шалтырый. Би-
чара генералны Москвадан туры про-
вод белән чакырталар. Генералның
чәчләре матур фуражкасын күтәрә. Ул
трубканы ала, ә үзе: „Әй бәхетсез ән-
кәм! Нигә дип кенә син мине генерал
итеп тудырдың?“ дип уйлый. Генералны
телефоннан ата-анасы белән сүкмиләр,
Москвада әдәпле кешеләр яшиләр, лә-
кин алар, мәсәлән, болай диләр: „Иван
Иванович, нигә сез алай начар сугыша-
сыз? Сезнең өчен дәүләт акчасы тотыл-
ган, сезне укуытканнар, киендергәннәр,
ашатканнар-эчерткәннәр, ә сез ни
эшлисез! Имчәк баласы биләүсәсен пыч-
ратса, ул башка нәрсә, шуның өчен дә
ул имчәк баласы, ә сез—бала түгел ич,
ә биләүсәне түгел, бәлки бөтен һөжүм
операциясен пычраттыгыз. Ничек булды
соң бу, ә? Рәхим итеп аңлатыгыз әле!“
Шундый әкрен генә, әдәпле тавыш

белән генә әйтәләр, ә ул әкрән тавыштан генералның тыны кысыла башлай, аркасы буйлап тир ага...

— Юк, Коля, теләсәң нишлә, минем генерал буласым килми! Никадәрле генә шөһрәт ярата торган кеше булсам да теләмим, вәссәләм! Әгәр дә мине кинәт кенә Кремльгә чакырып: „Иптәш Лопахин, эненче дивизия белән командовать итүне үз өстегезгә алыгыз“ дисәләр,— мин баштанаяк агарыныр һәм баш тартыр идем. Әгәр дә инде сүзләрендә бик нык торсалар, Кремль стенасына менәр идем дә шуннан менә болай Москва елгасына ташланыр идем!

Лопахин, кулларын башы өстенә күтәрәп, бергә кушты да, кинәт сикереп, яшел тыгыз суга таштай ыргылды. Елга уртасында ул пышкырынып кыргый бер төс белән күзләрен акайтып, өскә йөзеп чыкты, һәм:

—Тизрәк чум, юкса батырам!—дип кычкырды.

Николай йөгереп килеп суга ыргылды да, бөтен тәнен яндырып алган чәнечке-ле салкынга ахылдап куйды һәм, озын

кулларын колачлап алга ташлый-ташлый,
Лопахинга таба йөзеп китте.

— Чатан пәри, хәзер чумдырам мин
сине!—дип елмаеп ул Лопахинны тотар-
га гына хәзерләнүе булды, тегесе кур-
кынган тиле кыяфәт белән битен жыер-
ды да, кояшта янып каралып, елкылдап
торган артын бер секундка гына елты-
ратып тагын чумды.

Су коенгач Николай жиңеләеп китте.
Баш авыртуы да, арганлыгы да бетте,
күз камаштыргыч төшке кояш нурлары-
на коенган якты дөньяга ул инде якты-
рып киткән икенче күз белән карый
иде.

— Болай су коенганнан соң берәр чо-
кыр тегене салып, йорт щие ашасаң иде дә
бит, бу алла каргаган Лисиченко тагын
бутка пешергән, тамагына тыгылгыры!—
диде ачу белән Лопахин һәм аягын
ыштан балагына кертергә азапланып,
сыңар аягы белән сикеренә башлады.—
Әйдә, берәр карчыктан щи сорап карыйк
булмаса!

— Уңайсыз бит.

— Бирмәс дип уйлыйсыңмы?

— Бирүен бәлки бирер дә, ичектер уңайсыз.

— Әгәр дә кухня булмаса нишләр иден? Нигә уңайсыз булсын ди, әйдә, киттек! Үзебезнең туган өлкәбездә булайык та, ши да сорый алмыйык ди.

— Без бит юлчылар да, хәерчеләр дә түгел,—диде икеләнеп Николай.

Боя артыннан ике таныш кызылармеец килеп чыкты. Аларның берсе—имчәк баласыныкы төсле төссез күзле, кечкенә авызлы, озын һәм чандыр гәүдәләсе—кулына юеш төргәк тоткан, ә икенчесе гимнастеркасының якасын төймәли-төймәли аның артыннан килә иде. Ул туңган, аның суга батып үлгән кешенекешикелле күгәргән йөзгә калтырана, каралып көйгән иреннәре дерелти иде. Кызылармеецлар Лопахин янына життеләр һәм ул жанвар кебек муенын сузып сорап куйды:

— Егетләр, төенегездә нәрсә ул?

Озын буйлы кызылармеец теләр-теләмәстән генә:

— Раклар,—дип җавап кайтарды.

— Әһә! Каян алдыгыз?

— Бөя яныннан.. Чишмә чыга торган урынмы шунда. Суы шундый салкын, әкәмәт!

Лопахин Николайга карап:

— Ничек безнең башка килмәде!—дип ачуланып әйтеп куйды һәм эшлекле төс белән озын кызылармеецтан:—Ничәне тоттыгыз?—дип сорады.

— Бер йөзгә якын булыр, ләкин ваклар бит алар.

— Сезнең икегезгә генә бу барыбер күп,—диде кискен итеп Лопахин.—Безне компаниягә кертәгез. Чиләк белән тоз табуны үз өстемә алам, бергә пешерербез, барамыз?

—Үзегез тотыгыз.

—Нәрсә син, жан кисәгем! Без хәзер ничек өлгерик ди. Кыланма, сыйла, Берлинны алгач сыра белән сыйлармын, чын бронебойчы сүзе сиңа!

Озын буйлы кызылармеец юка ирен-нәрен бөрештерде дә, мыскыллап сызгырып жибәрде:

—Менә куандырды!

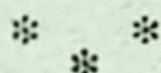
Лопахинның пешкән раклар ашыйсы

бик килде булса кирәк. Бераз уйлап торганнан соң ул:

—Хәер, хәзер дә сыйлый алам, борын башына берәр рюмка аракы миндә табылыр, яралансам-нитсәм дип саклап килә идем, ләкин хәзер раklar уңае белән эчәргә туры килер,—диде.

Озын буйлы кызылармеец шатлыктан күзләрен ялтыратып өзеп кенә:

—Әйдәгез, киттек!—диде.

Лопахин кыйшайган калитканы, үз өенә кергәндәй ышанып, киң итеп ачты да, алабута һәм кычыткан баскан ишек алдына узды. Ярым череп беткән каралтылар, бер тупсасына гына асылынып калган тәрәзә капкачы өйдә ир-ат кулы булмаганын сөйлиләр иде. Лопахин „Хужа, күрәсең, фронтта булса кирәк, дисәк, эш пешә икән“ дигән фикергә килде.

Сарай янында өстенә тузган зәңгәр юбка һәм пычрак кофта кигән, күрер күзгә усал гына кыяфәтле бер карчык тизәкләр өеп маташа иде. Калитканың шыгырдап ачылган тавышын ишеткәч, ул

кыенлык белән генә сынын төзәйтте һәм, көрән төстәге жыерчыклы кулын күзләре өстенә куеп, таныш булмаган кызылармеецка дәшми-нитми карап торды. Лопакхин аның янына килеп, хөрмәт белән исәнләште дә:

— Анакай, сез безгә чиләк белән тоз бирә алмассызмы икән? Раклар тоткан идек тә, пешерергә телибез, — диде.

Карчык йөзен чытып ирләр тавышыдай диярлек көчле һәм тупас тавыш белән әйтә куйды:

— Сезгә тоз кирәкме? Мин сезгә тоз түгел, менә бу шакшы тизәкне кызганам.

Аптырап калган Лопакхин күзләрен чет-чет йомып:

— Нигә бу кадәрле ачуланасыз? — дип сорады.

— Ә син нигә икәннен белмисеңмени? — диде карчык кырыс кына. — Оятсыз күз! Кая барасыз? Донның аргы ягына чыгарга ашыгасызмы? Ә сезнең өчен кем сугышыр? Бәлки безгә, карчыкларга, мылтык алып үзегезне немецлардан сакларга кушарсыз? Өч тәүлек инде хутор аркылы гаскәр үтә, сезне күрәп туйдык инде!

Ә халыкны кемгә ташлап китәсез? Ләгъ
мәт төшкән нәрсәләр, оятыгыз да, наму-
сыгыз да юк икән! Кайчан, нинди заманда
дошманның безнең жирләргә тикле жит-
кәне бар иде? Ич булганы юк иде бит,
дөнъяда күпме яшим, ә андыйны хәтер-
ләмим! Иртә белән көнбатышта пушка-
лар улаган тавышлар ишетәм бит инде.
Тоз кирәк булды дисең, ә? Теге дөнъяда.
тозласыннар иде үзегезне! Юк, бирмим!
Чыгып кит моннан!

Хурлыгыннан, оялудан һәм ачудан кү-
гәренгән Лопакхин карчыкның ачулы сүз-
ләрен тыңлап бетерде дә, аптырап:

— Я зәһәр дә икәнсең син, анакай! —
диде.

— Нәрсә дип сиңа яхшы булым, ди?
Раклар тота белгәнең өченме? Сиңа ме-
дальне раклар өчен такмаганнардыр ич?

— Син, анакай, минем медалемә кагыл-
ма, аның сиңа катнашы юк.

Чәчелеп ята торган тизәкләр өстенә
иелгән карчык тагын сынын турайтты,
аның эчкә батып кергән кара күз-
ләре яшәрәп һәм усалланып кабынып
киттеләр.

— Миңа, лачынкаем, барсы да кагыла. Мин карт көнемә тикле билемне бөгеп эшләдем, барлык налогларымны түләп килдем, мин аларны сез хәзер шашынгандай качсыннар һәм барсы да хәйран-вәйранга калсын өчен эшләмәдем. Син буш башың белән моны төшенәсеңме?

Лопахин тамагын кырып куйды һәм теше сызлагандай битен чытты.

— Болар, анакай, барсы да син әйтмиңә дә миңа билгеле! Ләкин син юкка алай уйлыйсың...

— Ә менә ничек булдырам, шулай уйлым инде... Минә өйрәтергә синең башың яшь әле.

— Армиядә беркемең дә юктыр синең, юкса болай сөйләнмәс идең.

— Минем армиядә беркемем дә юктыр дисеңме? Бар, күрше-коланнан сораш, алар сиңа әйтерләр. Минем өч улым белән киявем фронтта, ә дүртенчесен, кече улымны, Севастополь шәһәрендә үтерделәр, аңлайсыңмы? Син миңа чит кеше, шуңа күрә генә мин синең белән болай ипләп сөйләшәм, менә хәзер шушында улларым кайтып килсәләр — мин аларны

ишек алдына да кертмәс идем. Таяк белән маңгайларына бирер идем дә, әйтер идем. „Ләгънәт төшкерләре, сугышырга алынгансыз икән, кеше төсле сугышыгыз, артыгыздан дошманны бөтен держава буйлап сөйрәп йөртмәгез, кеше алдында карчык әнкәгезне рисвай итмәгез!“ дияр идем.

Лопахин яулык белән маңгай тирен сөртте дә:

— Я, алайса... гафу ит, анакай, без ашыгабыз, болай булгач икенче йорттан карарбыз, — диде һәм саубуллашып, алабута арасыннан салынган сукмак буйлап китеп барды. Ул ачу белән: „Женем кушты монда керергә! Бал эчкәндәй, хәтта башка китте...“ дип уйлый иде.

— Әй, солдаткай, тукта әле!

Лопахин әйләнәп карады. Карчык анын артыннан килә иде. Ул дәшми-нитми генә барды да, шыгырдавык баскычлардан акрын гына менеп китте һәм бер аздан кулына бер чиләк һәм китек агач савыт белән тоз тотып чыкты. Ул элеккегедәй каты итеп:

— Чиләкне китерерсен! — диде.

Бервакытта да юғалып калмый тор-
ган һәм сүзчән Лопахин авыз эченнән:

— Соң без алай тәкәббер кешеләр тү-
гел... Алырга була... Рәхмәт, анакай!—
дип мыгырданды һәм нигәдер кинәт тү-
бән итеп башын иде.

Хезмәт һәм еллар бөкрәйткән, йон-
чыган кечкенә карчык аның яныннан
шундый кырыс бөөклек белән узып кит-
те, Лопахинга ул буе белән дә үзеннән
ике өлөш диярлек биек һәм үзенә әллә
ничек югартын, нәфрәтләнеп һәм кызга-
нып караган төсле тоелды.

Николай белән ике кызылармеец Ло-
пахинны урам ягында көтәләр, алар чи-
тән буенда салкында тәмәке тартып
утыралар. Уралып ташланган юеш күл-
мәк эчендә шытыр-шытыр килеп раklar
кыймылдыйлар иде. Озын буйлы кызыл-
армеец кояшка карады да:

— Безнең бронебойщигыбыз нигәдер
кайтмый, чиләк таба алмый күрәсен,
раklarны пешерергә өлгермибез ахры,—
диде.

— Өлгерербез,—диде икенчесе.—Ка-
питан Сумсков батальон комиссары бе-

лән әле генә зенитчыларга, телефонга китте.

Аннан соң алар быел һәр жирдә дә икмәк уңганлыгы турында, лобогрейкаларга мондый уңган һәм егылган бодайны уру авыр булыр дип, бу елны хатынкызларга уңышны жыю бик кыенга килер, һәм, әгәр дә чигенүдән тукталмасаң, немецларга бик күп мал калыр, дип сөйли башладылар. Алар хужалык эшләре турында, бәйрәм көннәренә өй түрләренә чыгып сөйләшеп утырган крестьянналар төсле итеп, бик нык уйлап, төпченеп сөйләшәләр иде. Аларның тупас тавышына колак салган Николай болай дип уйлый иде: „Әле кичә генә бу кешеләр сугышта булдылар, ә бүген инде әйтерсең, алар өчен сугыш бөтенләй булмаган кебек. Аз гына ял иттеләр, су коендылар һәм менә хәзер иген уңышы турында сөйлиләр, Звягинцев трактор белән маташа, Лопахин ничек кенә булса да раклар пешерү турында кайгыртып йөри... Алар өчен барсы да ачык, барсы да гади. Үлем турында сөйләмәгән кебек, чигенү турында да бер нәр-

сә дә сөйләмиләр. Сугыш — ул текә тау башына менгән төсле, жиңү — анда, тауның башында, менә шуңар күрә дә, юлның котылгысыз авырлыклары турында бушка сөйләшмәстән, бара бирәләр. Аларның үзләренек кичерешләре арткы планда, иң әһәмиятлесе — тауның башына менеп житү, ничек кенә булса да менү! Шуып төшәләр, куллары ычкынып китеп егылалар, ләкин тагын тора-лар һәм тагын менәләр. Нинди шайтан аларны туктата алсын? Тырнакларын каерырлар, каннары чыгар, ә барыбер менеп житәрләр. Дүрт аякланып булса да менәрләр!“

Николайга үзен сугыш дуслыгы бергә бәйләгән бу кешеләр турында уйлавы күңелле һәм рәхәт иде, ләкин аның уйларын тиздән Лопахин өзде. Тирләгән, кызарган хәлендә ул ашыгыч адымнар белән килде дә, уфылдап,

— Айһай кызу да соң! Жәһәннәм белән бер,—диде һәм карчык белән ике арадагы сүзне ишеткәнме, юкмы икәннен белергә теләп Николайга карады.

— Ши турында белмәдеңме?—дип сорады Николай.

— Раклар пешерергә булгач, нинди ши тагын,—дип жавап бирде ачуы чыккан Лопухин.

— Алай булгач, нигә болай озак йөрдең соң?

Лопухин күзләрен ялт-йолт йөртеп жавап кайтарды:

— Шундый сүзчән шаян бер карчык туры килде, яныннан һич кенә дә китеп булмый. Һәммәсе кызыксындыра үзен: без кем, кайсы якныкы, кая барабыз — берсен калдырмый сораша... Карчык түгел, бер кәеф үзе! Үзенең дә уллары армиядә икән, хәрби кешене күрүе белән, әлбәттә, эреде дә китте, сыйларга маташты, каймак тәкъдим итеп карарды...

— Син кире кактыңмы?—дип сорады куркып Николай.

Лопухин аны юк итә торган караш белән үлчәде:

— Ярлы бер карчыкның соңгы каймагын ашарга мин юлаучымы яки хәерчеме?

— Юкка баш тарткансың, — диде моңсу гына Николай, — каймагы өчен акча да түлэргә булыр иде.

Лопахин читкә караган хәлендә:

— Мин синең каймакны алай яратканыңны белмәдем шул, белгән булсам, әлбәттә, алган булыр идем, — дип жавап кайтарды. — Шулай да эшне төзәтергә була бит әле: чиләкне мин илтмәм, миңа бусы да житә, син илтерсең дә шунда берьюлы каймак та сорарсың. Карчыгы бик киң күңелле кеше, синнән бертиен дә алмас. Син аңа акча бирергә уйлама тагын, үпкәләтерсең үзен. Ул миңа шулай дип әйтте дә: „Чигенә торган сугышчыларны шундый кызганам, шундый кызганам, аларга барсын да бирергә хәзермен!“ ди. Я, киттек, ракларыбыз катып калмасын тагын!

* * *

Николай буткасын ашап бетерде дә, котелогын юып коп-коры итеп сөртеп куйды. Лопахин үзенең порциясен ашауга теләмәде. Ул учак янында чүгәләп утырган да таяк белән чиләкне болгата

һәм пар эченнән аякларын югарыга сузган ракларга тәмләп кызыгып карый иде. Учак тирәсендә изелеп пешкән укроп исе жәелгән, һәм Лопяхин борын яфракларын селкеткәләп иреннәрен ялмана-ялмана тәмләп сөйләнә иде:

— Нәкъ Садоваядагы „Интурист“ гостиницасындагы кебек: укроп исе, свежий раклар исе килә... Монда тагын ярты дюжина салкын, трехгорный сырасы да булса, башка берни дә кирәкмәс анары. Ой, иптәшләр, мине тота күрегез! Бу ароматлардан минем утка егылуым бар!

Тыкрыктан, арада интерваллар калдырып, көнчыгыш якка таба медсанбатының автомашиналары узалар иде. Иң соңгы машина булып ачык америка машинасы узды. Ул әле өр-яңа иде, аның яшел буявы ялтырап торса да, бик күп урынын пулялар тишеп, капотын осколкилар янъчеп бетергән иде. Аның кырыйларына терәлеп жиңел яралылар утырганнар; аларның күз камаштырыр дәрәжәдәге ап-ак яңа бинтлары кояшта ян-

ган көрән йөзләрен ап-ачык аерып күрсәтәләр иде.

— Ичмасам машинаны брезент белән капласыннар иде, — диде ачу белән Николай. — Бу кызуда пешеп бетәrlәр ич!

Озын буйлы кызылармеец яралыларны күзе белән озатып калды да уфылтап куйды.

— Нинди мәнсезе аларны көндөз алып китте соң? Дада шыр ялангач, өсләренә самолетлар килеп чыкса токмачка туракларлар үзләрен. Акылларын жуйганнармы шуңда.

— Ә бәлки алар шулай кирәк булганга кузгалганнардыр, — дип каршы төште икенчесе. — Әнә саперлар да нигәдер чүкечләре белән шакылдатмый башладылар, бер без генә тик ятабыз.

Николай колак салып тыңлый башлады: хуторны ниндидер шомлы бер тынлык баскан. Бары тик ерагая барган автомашина тавышы белән ана күгәрченең гамьсез гөрләве генә ишетелә иде. Ләкин тиз үк көнбатыш яктан таныш тавыш — артиллериянең ыңгырашучан гөрләве ишетелде.

Лопахин ачыргаланып:

— Раклар безгә елмайдылар!—дип куйды һәм шахтерларча борылмалатып сүгенеп ташлады.

Ракларны чынлап та пешереп өлгертә алмадылар. Берничә минуттан тревога белән полкны кузгаттылар. Капитан Сумсков сафка тезелгән кызылармеецларны тиз-тиз генә карап чыкты да, контузия алган башын селкә-селкә, аз гына дулкынланып сөйли башлады:

— Иптәшләр! Хутор артындагы юл чатында, биеклектә оборонага тукталырга приказ килде. Өстәмә көчләр килгәнче биеклекне сакларга кирәк. Аңлашыламы? Соңгы көннәрдә без бик күп югалтуларга очрадык, ләкин полкның байрагын саклап калдык. Полкның намусын да саклап калырга кирәк. Актыккы кешегә тикле каршы тора чакбыз!

Полк хутордан чыгып китте. Звягинцев терсәге белән Николайга төртте һәм, күзләрен бик жанлы ялтыратып, болай диде:

— Байрак белән сугышка керү — ул ярый торган эш. Ә менә байрак белән

чигенергә — ходай язмасын! Бу көннәрдә ул минем күземне шундый күгәртте, мин инде әллә ничә тапкыр: „Ичмасам Петька Лисиченкога бирсеннәр иде үзен, ул аны кухняда яшереп йөртсен иде, ә болай бит — оят! Дошманга аркабыз белән барабыз, ә үзебез байрак күтәргәнбез“ дип уйладым. Хәтта кешеләр каршында үзебез өчен дә, байрак өчен дә ничектер уңайсыз иде... — Ул берәз дәшми торды һәм аннан соң: — Ничек уйлысың — каршы тора алырбызмы? — дип сорады.

Николай иңбашларын кагып,
— Түзәргә кирәк иде дә бит, — дип жавап бирде. Ә үзе эченнән болай дип уйлады: „Менә ул, сугыш романтикасы! Полкның мөгезе белән тәпиләре генә калды, бары тик байрак белән берничә пулеметны һәм танкка каршы ата торган мылтыклар белән кухняны гына саклап калдык, ә хәзер менә заслон булып торырга барабыз. Ни артиллериябез, ни минометыбыз, ни элемтәбез — берсе дә юк. Беләсе иде, капитан приказны кемнән алды икән? Үзеннән званиесе белән

өлкәнрәк күршесеннәнме? Ә ул күрше үзе кайда соң? Танклар һөжүм итә калса ичмасам зенитчылар безгә булышсыннар иде, ләкин алар, мөгаен, Донга таба китеп, кичү юлын сакларлар. Ә бу хуторда нишләп яттылар соң әле алар? Барсы да Донга ыргылалар, далада ниндидер кыргый частьлар йөри. Фронткомандующие үзе дә обстановканы белми ахрысы, боларның барсын да рәткә салыр өчен нык кул да юк... Чигенгәндә гел менә шундый шайтан туге кузгала бит!"

Бер минутка гына Николай борчылып: „Әгәр дә камап алсалар, бик күп танклар белән өскә ташлансалар, ә бу бута-лыш арасында өстәмә көчләр килеп житә алмасалар?“ дип уйлап алды.

Ләкин баштан кичерелгән жиңелү ачысы шундый көчле иде, хәтта бу өметсез уй да аның аңында курку тудыра алмады, ул, күңеленнән барсына да кул селкеп, шаян ачу белән: „Әй, чәнчелеп кенә китсенче! Тизрәк бетсен ичмасам! — дип уйлады. — Әгәр дә окоплар казыр-га өлгерсәк — бүген фрицларның кирәк-ләреп бирербез! Әй, бирербез дә соң!

Бары тик патроннар гына житсен иде. Полкта калган халык утны-суны кичкән кешеләр, күбесе — коммунист, капитан да яхшы, — түзәрбез әле!“

Жил тегермәне янында жиде яшьләр тирәсендәге аксыл чәчле яланбаш, ялан аяк малай казлар көтә иде. Ул юлга якынарак йөгереп килде дә, кызыл ирен-нәрен чак-чак кына селкетә-селкетә, уза торган кызылармеецларга сокланып караган хәлендә туктап калды. Николай аңарга текәләп карады һәм шаккатып күзләрен киң итеп ачты: шундый ошаганлык Аның өлкән улыныкы төсле үк киң уелган зәңгәр күзләр, шундый үк житен төсле чәч... Малайның йөзендә дә кечкенә, ләкин нык гәүдәсендә дә ничектер әйтеп бирә алмаслык ошашлык бар иде. Ул, кечкенә, чиксез якын Николенька Стрельцов кайда икән хәзер? Улына шундый нык ошаган бу малайга аның тагын бер карыйсы килде, ләкин Николай үз-үзен тыеп калды: сугышка керер алдыннан йөрәкне йомшата торган истәлекләр кирәк түгел иде. Ул үзенен ятим калган балалары һәм аларның на-

чар анасы турында романиларда язылган-ча иң соңгы минутында искә алмас, бәлки немецларны исемсез биеклектән алып ташлагач; соңыннан искә алыр. Ә хәзер автоматчы Николай Стрельцовка ирен-нәрен ныграк кысарга һәм нинди дә булса бүтән, чит нәрсә турында уйларга тырышырга кирәк, шулай яхшырак булыр...

Дулкынланган Николай берәз вакыт бернәрсә күрмәстән, капчыгында күпме патрон калганлыгын искә төшерергә тырышып, алдына карап барды, ләкин соңыннан барыбер түзә алмады, әйләнәп карады: теге малай колоннаны үткәрәп жибәргән дә һаман юл буенда баскан килеш кызылармеецларга карый һәм ко-яшта янган кулын башы өстенә күтә-реп кыяр-кыймас кына селкә иде. Иртә беләнгә кебек, һич көтмәгәндә һәм авырттырып Николайның тагы йөрәге кысылды, бугазына дөрелтәүчән, кайнар төен килеп тыгылды.

Кояш көйдергән биеклек өстендә жир чакма ташы кебек каты иде. Көрәк кисеп кергән урында шома һәм ялтыравык эз кала, туфрак уала торган вак кисәкләр булып кителеп төшә, бик зур кыенлык белән генә көрәк берничә сантиметрга үтеп керә ала иде.

Сугышчылар бик ашыгып казыйлар иде. Күптән түгел, немец разведчигы очып китте. Ул түбәнәеп тормастан, биеклек өстеннән бер әйләнде дә, пулеметыннан берничә кыска очередь биреп, көнчыгыш якка китеп барды. Кызылармеецлар: „Хәзер тиздән кунакларың көт инде“ диештеләр.

Николай тез тиңентен казып төште дә, ял итәр өчен турайды. Якында гына Звягинцев казый иде. Аның гимнастеркасының аркасы тирләп юешләнгән һәм караеп киткән, битеннән вак-вак тир бөрчекләре тәгәри иде.

Ул авыр сулап жиңе белән кызарган йөзен сөртеп:

— Бу жир түгел, бу адәм җимгәге! —

диде. — Бу жирне көрәк белән казымаска, ә дары белән шартлатырга кирәк. Әле немецка рәхмәт, кысмый, югыйсә ут астында мондый жирне тиз генә казып керә алмас идең.

Николай ерактагы тына башлаган орудие гөрселтесенә колак салып тыңлап торды, ә аннан соң, берәз ял иткәч, тагын көрәгенә тотынды.

Күзләргә һәм борын тишекләренә әчеттергеч тузан керә, йөрәк авыр дөпелди, һәм сулыш алу кыен иде. Ул окобын бил тиңентен диярлек итеп казыды, кинәт шул чакны казылган туфракны ял итмичә торып өскә ташлый алмавын сизде, һәм тешләре арасында шыкырдый торган комны зәһәрләнеп төкерде дә, окоп кырыена утырды.

— Я ничек, файдалы эшме? — дип сорады Звягинцев.

— Бик файдалы.

— Менә, Микола, сугыш дисәң сугыш инде. Көрәген белән күпме жир казыйсың—исәпләсәң котың чыгар! Мин фронтта сезоңна бер трактор сөргән хәтле жир казыганмындыр дип уйлыйм. Моңы

син бертөрлө хезмэт көнөнә дә сыйдыра алмассын!

— Туктат әңгәмәне! — дип каты итеп кычкырды лейтенант Голощеков, һәм Звягинцев үзенә бер дә хас булмаган житезлек белән окобы эченә сикерде.

Көндөзгә өчләргә таба окоплар кеше күмелерлек казылган иде инде. Николай бер бәйләм күгелжем төстәгә вак әрем йолкып алды да окобын бик ипләп маскировать итте, окопның алгы як стена-сы эченә уеп ясалган чокырга дисклары белән гранаталарын тезде, аяк астына эчендә гади солдат милке белән бер-рәттән патроннар ята торган капчыгын чишеп куйды һәм бары тик шуннан соңгына игътибар белән тирә-ягына карап алды.

Биеклекнең көнбатыш итәге сөзәклә-неп сирәк туералар белән капланган чокырга төшә. Биеклек итәге буенда ара-тирә кыргый өрек һәм дүләнә куак-лыклары яшәреп утыралар. Биеклекнен ике ягыннан башланган тирән чокырлар шушы зур үзәнгә килеп тукталалар иде.

Николай тынычланып, танклар фланглардан үтә алмаслар дип уйлады.

Көн кызуы әле һаман сүрелмәгән. Кояш һаман элеккечә мәрхәмәтсез кыздыра. Шиңеп бара торган әремнең әче исе аңлашылмас бер моңсу — сагыш уята иде. Николай, арган кыяфәт белән окопның стенасына сөялгән килеш, йомран өемнәре белән капланган һәм кояшта көйгән кылган төсле үк аксыл далага һәм кылган өсләреннән узып бара торган дала ябалагына күз салды. Әрем сабаклары арасыннан зәп-зәңгәр күк йөзе күренә, ә ерактагы калкулыктар өстендә, моннан караганда күк төсле булып, һәм гүя жир өстендә эленеп торган кебек вак урманлыктар калкып тора иде.

Николайның эчәсе бик килә иде, ләкин сугыш вакытында һәрбер тамчы суның нинди кадерле икәнлеген белгәнгә күрә, ул бары бер генә йотым эчте. Ул сәгатен карады. Дүрт туларга чирек калган иде. Газапланып көтә торгач тагын ярты сәгать үтте. Николай икенче папиросын тартып бетереп килә иде, ерактан моторлар гөрелтәгәне ишетел-

де. Түбәннән генә гөрелтәп килгән бу күкрәү торган саен үсә, киңәя бара һәм торган саен ачыграк һәм дәншәтлерәк яңгырый иде. Үзән буйлап сәер бер төстә боргаланып узган кыр юлы өстеннән соры койрык булып тузан болыты сузылып китте. Танклар килә иде. Николай аларны ундүрткә чыгарды. Алар төрлесе-төрле якка таралышып, атакага чыгар өчен, иңкү эченә кереп югалдылар. Моторлар гөрелтесе бер генә дән тынмый иде. Хәзер юл буйлап пехота төялгән автомашиналар килә иде инде. Иң соңыннан бензин ташый торган тәбәнәк кенә, бронялы машина узды һәм ул да иңкүгә кереп югалды.

Һәм менә сугыш алдыннан була торган, йөрәкләр кызуланып һәм саңгырауланып тибә торган, гаять зур эчке кере-ренкелек белән тулган кыска минутлар башланды. Бу минутта һәрбер сугышчы янында иптәшләре нихәтле генә күп булмасын, бер генә секундка булса да ялгызлыкның боздай салкынлыгын һәм йөрәкне сызлата торган үткен сагышның авырлыгын тоя. Николайга бу тойгы да,

Һәм бу тойгыны тудыра торган сәбәпләр дә таныш иде: бервакытны ул Лопухин белән бу турыда сөйләшә башлагач, тегесе үзенә һич хас булмаган бержитдилек белән болай дигән иде: „Сугышуын без бергә сугышабыз, ә үлгәндә ялгыз-ялгыз үләрбез һәм безнең һәркайсыбызның үлеме, шәмәхә карандаш белән исемнәребез язылган капчыгыбыз шикелле үк, үзенеке, бары аныкы гына булыр... Ә аннан соң, Коля, үлем белән кавышу — бик житди нәрсә ул. Кавышасыңмы син яки юкмы, гашыйк. кешенекә төсле синен барыбер йөрәген тибә, һәм хәтта шаһитләр булган хәлдә дә син үзеңне аның белән дөньяда ялгыздан ялгыз итеп, син дә ул гына кебек сизәсең... Һәр кешененң жаны бар лабаса — нишләмәк кирәк?“

Николай сугыш башлангач ук бу тойгыны икенче тойгылар алмаштырачактын, бәлки, акылга да буйсынып бетми-чә кабынып кына, бик тиз үтеп китә торган кыска тойгылар алыштырачагын да белә иде... Өзек-өзек сулап торганнан соң, ул иңкүне биеклек итәгеннән

аерып тора торган тар гына яшел сы-
зыкка текәлеп карарга тотынды. Анда,
шул яшел сызык артында, тонык һәм
тигез тавыш белән һаман да әле мотор-
лар гүли иде. Төбәп карап торганга Ни-
колайның күзләренә яшь килде. Аннан
соң хәзер инде бөтенләй үк үзенеке
булмаган зур гәүдәсә һич кирәге бул-
маган дистәләрчә вак-вак хәрәкәтләр
ясарга тотынды; һи өчендер куллары
чокырга тутырган дискларны капшап
куйды, әйтерсәң, ул авыр һәм кояшта
жылынган дисклар каядыр югалулары
мөмкин? Ул гимнастеркасының жыер-
чыкларын төзәтеп куйды һәм һаман да
әлеккечә, иңкүдән күзен алмастан, чак
кына автоматын этәрә төште, ә бруст-
вердан коры балчык кисәкләре коела
башлагач, — аларны итек очы белән кап-
шады һәм таптап изде, гәрчә болай да
бик яхшы күренсә дә алдагы әрем са-
бакларын ике якка аера төште, иңбаш-
ларын селкетеп куйды... Бу хәрәкәтләр
барсы да үзеннән-үзе туганнар һәм Ни-
колай аларны сизми иде. Ул күзәтү бе-
лән мавыгып, аерылмастан көнбатышка

карый иде, Звягинцевның әкрен генә дашуенә ул жавап та кайтармады.

Иңкүдә моторлар фырылды башлады, танклар күренде. Алар артыннан, иелмәстән бөтен буйлары белән аяк үрә басып, пехота килә иде.

Николай дошманнарның ерактан кечкенә булып күренгән фигураларына сулышны буа торган авыр нәфрәт белән карап тора һәм: „Ләгънәт төшкерләре, әнә бит нинди оятсызландылар! Парадтагы шикелле киләләр... Ягез, менә без сезне каршы алайк әле! Артиллерия генә юк, шунсы кызганыч, ул да булса парадыгызны бөтен шартын жиренә житкереп каршылар идек“ дип уйлый иде.

Танклар, пехотадан аерылмастан, йомран ояларын сакланып кына үтеп, һәрбер шикле урынны пулемет очереде белән капшый-капшый, әкрен генә киләләр иде. Николай үзеннән ике йөз метрлар алдарак үсеп утыра торган дүләнә куаклыгының жыл искәндәге төсле селкенеп китүен һәм аңардан пулялар жисеп төшергән яфраклар һәм ботаклар коелганын күрде.

Танклар килә торган килеш пушкарлардан атарга тотындылар. Снарядлар биеклеккә килеп житмиләр, күбесе куаклыклар янына төшәләр иде, ә аннан соң шартлаудан хасил булган кара фонтаннар, урыннарын алыштырып, окопларга якыная башладылар. Николай, һәр минутны жиргә керергә хәзер булган хәлендә, күкрәге белән окоп стөнасына сыенды.

Танклар ике аралыкның яртыдан артыгын үтеп, куаклыкка житкәч, кызуырак килә башладылар. Николай шул чакны сузынкы команда тавышын ишетте. Нәкъ шул вакытта ук диярлек танкка каршы ата торган мылтыклар һәм пулеметлар атарга тотындылар, һәм өзек-өзек яңгыраган автоматлар тавышына ниндидер үзенчә коры һәм шартлавык винтовка тавышлары кушылды.

Бераз вакыт танклардан артка калып барган немец пехотасы, үлекләрен калдыра-калдыра, әле һаман килүендә давам итә иде. Аннан соң ут көченә түзә алмыйча ул жиргә ятты.

Бронебойщиклар ешрак ата башлады.

лар. Беренче танк кыргый өрөк куаклыгына житмәстән үк туктады, икенчесенә ут кабынды, ул, дегет төсле капкара һәм чак-чак кына селкенеп торган төтен факелын күккә сузып туктап калды. Як-якта тагын ике танк яна башлады. Сугышчылар күтәрелергә азапланган пехотага, танкларның ярыкларына һәм яна торган машиналардан чыккан танкистларга тагын да көчлөрәк ата башладылар.

Бишенче танк, урталыкны каплап торган бронебойщик Борзыхның мылтыгы атмый башлаудан файдаланып, оборона сызыгына йөз егерме метрларга ук килеп өлгерде. Ләкин аңарга каршы ефрейтор Кочетыгов шуыша иде инде. Бәләкәй һәм өлгер Кочетыгов, жиргә сыенган хәлендә, йомран ояларының карасу-кызгылт өемнәре арасыннан тиз-тиз шуып үтә һәм аның хәрәкәтен бары кылган башларының чак-чак селкенеп калулары гына сиздерә иде.

Николай Кочетыговның кискен хәрәкәт белән сикереп торуын һәм читкә сузылган кулы белән селтәненеп шунда

ук жиргә егылуын, ә гусеницалары белән дөбердәп килә торган дәү корыч машинага каршы, озын дуга эзе сызып, танкка каршы граната очуын күрде.

Ғичкайчан да күрелмәгән ифрат зур бер кош кара канатын кинәт кенә жәеп жибәргәндәй, танкның сул яғыннан аксыл ялкын яктыртып үткән киң туфрак баганасы күтәрелде һәм танк, көзән жыергандай, калтыранып, бер як гусеницасында әйләнде дә тәре билгесе сугылган янтавын ут астына куеп, бер урында катып калды.

Бронебойщик Борзыхның берничә минут элек тынып калган мылтыгы тагын хәрәкәткә килеп, туктатылган, ярдәмчез калып бер якка ауган машинага атарга тотынды. Беренче атудан ук танкның тишекләреннән төтен күренде. Танкның пулеметы йотлыга-йотлыга озын очередь белән атты-атты да тынды. Танкистлар машинадан чыгарга теләмәделәрме яки теләсәләр дә чыга алмадылармы, берничә минуттан анда сугыш припаслары шартлый башлады, һәм иркенәеп киткән төтен танкның тишеклә-

реннән, һәм тынып калган башнясыннан күбекләнеп, куге кучкылланып югарыга ишелә башлады.

Пулемет уты жиргә аударган дошман пехотасы берничә тапкыр күтәрелергә азапланып карады, ләкин ул күтәрелгән саен ятарга мәжбүр була иде. Ниһаять, ул яңадан күтәрелде, йөгерә-ята якыная башлады, ләкин шул чакны танктар киксәктән борылдылар һәм, яна торган алты машиналарын биеклек итәгендә калдырып, кире киттеләр.

Николай дусты Звягинцевның каяндыр, жир астыннан килгәндәй тонык, ләкин шат тавышын ишетте:

— Микола! Теге б... авызын-борынын канаттык бит! Басып кереп, куркытып алмакчылар иде, ә без аларны канга батырдык! Әйдә, тагын килсеннәр, — без тагын канга батырырбыз!

Николай бушаган дискларын яңадан корды, флягадан берәз тәмсез жылымса су эчте һәм сәгатенә карады. Аңарга сугыш берничә минут кына барган төсле тоела иде, ә чынында атака башланганнан бирле ярты сәгәттән артыграк

вакыт үткән, кояш беленерлек дәрәжәдә көнбатышка авышкан, һәм аның әле күптән түгелге зәһәр эссесе сүрелә башлаган иде инде.

Тагын берничә йотым су эчкәч, Николай кипкән иреннәреннән теләмичә генә флягасын алды да, сакланып кына окобыннан башын күтәреп карады. Аның борынына янган үләннең әче исе белән кушылган янган тимер һәм бензин исе бәрелде. Якындагы танк тирәсендә үлән янып бетеп килә, кылган башларында көндөзгә яктылыкта бөтенләй диярлек күренмәслек кечкенә ялкын телләре селкенгәлиләр, биеклек итәгендә катып калган танкларның кисәүләнеп беткән кара гәүдәләре төтиләр, йомран оялары янындагы өемнәр күбәеп киткән төсле тоела, тик хәзер алар барсы да бер үк карасу-кызгылт төстә түгел, ә моннан, биеклектән караганда, аларның күбесе ялпаграк һәм соры-яшел булып күренәләр иде. Николай, ныклабрак карый торгач, аларның үтерелгән немец мәетләре икәннен аңлады, һәм бу соры яшел өемнәрнең үзе теләгәнчә ул кадәр үк

күп булмавына эченнән көрсенеп куйды...

Иңкүдән пулеметлар такылдарга тотынды. Николай башын бруствер артына яшерде, ял итәсе килеп, тирлэгән аркасы белән окоп стенасына сөялде дә югарыга карарга тотынды. Бары тик анда бернәрсәгә дә бертигез, кызыксынусыз салкын карый торган зәңгәр күктә генә бернәрсә дә үзгәрмәгән иде: һаман да шулай ук биектә һәм тигез хәрәкәт белән, астан яктыртылган киң канатларын сирәк-сирәк кенә җилпеп, да-ла бөркете әйләнгәли; аксыл кызыл белән ак төс бергә кушылудан бака кашыгына ошаган һәм чын сәдәпнең иң нәфис төсләре белән ялтырый торган кечкенә болыт кисәге һаман да шулай күкнең һәкъ уртасында асылынып тора һәм бөтенләй хәрәкәтләнми төсле; һаман да шулай ук кайдандыр, биеклектән тургайларның гади, ләкин йөрәккә һич ялгышмастан юл таба торган җырлары яңгырый; ерактагы калкулык өстенә эленгән сыек томан хәзер сирәгәйгәнсыман күренә дә, аны әйләндереп

алган урманлыклар инде жир өстендә асылынып торган төсле түгел, бәлки зәңгәрләнә төшкәннәр һәм күзгә сизелерлек дәрәжәдә тупас, тыгыз рәвешкә кергәннәр иде...

Николай немецларның икенче атакасы башланганын, бу юлы танклар белән автоматчыларның арттан әйләнеп үтәргә маташуларын көтә иде. Ләкин немецлар, күрәсең, юл чатына бәрәп керергә һәм биеклек артындагы грейдерга чыгарга ашыгалар иде булса кирәк; танклар һәм аларга иярәп бара торган пехота, беренче атакадагы кебек үк, мәетләр сибелгән биеклектән тупас кирелек белән, тагын туп-туры килә башладылар.

Ут белән танклардан аерылган пехота, тагын шыр ялангач биеклек итәгенә ятты, алга үтеп чыккан танклар тагын оборона сызыгына ыргылдылар. Бу юлы аларның икесе уң флангтан окопларга кадәр үк килә алды. Аларның икесен дә гранаталар ыргытып жимерттеләр, ләкин ул арада берсе берничә ячейканы утюкларга өлгерде, һәм, яна торган хәлендә

дә әле һаман алга барырга азаплана, исән калган бердәнбер гусеницасын ярысып дөбер-шатыр китерә, башнясын әрле-бирле боргалап ата, ә аның кызган бронясында инде житез зәңгәрсү-сары ут кортлары үрмәлиләр, кабыргаларында шомлы карасу буявы кызудан кабырчыклана, бөтерелә иде.

Кояшның кыек нурлары каска астына бәреләләр, йөгереп уза торган һәм вакыт-вакыт кояш каплап кала торган фигураларга каравы һәм төзәп атуы кыен иде. Николай патроннарын саклап, кыска-кыска очередьлар белән, бары тик тидерүенә ышангач кына ата, ләкин шулай булса да аның кояшта камашкан күзләре бик арган иде, икенче танк кире кагылгач, ул тирәң сулап куйды һәм бик азга гына булса да рәхәтләнеп күзләрен йомды.

Читтән Звягинцевның дәшкәне ишетелде. Аның тавышы бу юлы инде тонык һәм басынкырак иде.

— Тегеләрне тагын канга батырдык... Син исәнме, Микола? Исән? Я, алайса бик шәп. Беткәнче кырырга кора-

лыбыз житәрме, менә нәрсәдә бәла... Син аларны кырасың, ә алар зарарлы черепашка игенгә кергәндәй, һаман керәләр...

Ул бик басынкы тавыш белән аңлашылыр-аңлашылмас тагын нәрсәдер мыгырданды, ләкин Николай аны тыңламый иде инде, — кайдандыр очып килә торган немец самолетларының өзек-өзек итеп калын гөрелтәве аның игътибарын үзенә тарткан иде.

Күзләре белән күктә эзләнеп һәм карарга комачаулый торган кояшны бөтен жан-тәне белән каһәрләп, Николай: „Улгына житмәгән иде...“ дип уйлады.

Күрәсен, Донга таба булса кирәк, унике „Юнкерс“ биеклектән төньяк-көнбатышка таба узып баралар иде. Николай, башта аларның юнәлешен күзәтеп, самолетлар елганы кичү урынын бомбага тотарга баралар икән дигән карарга килгән иде. Ул: „Узып киттеләр!“ дип хәтта жиңел сулап та куйды. Ләкин шунда ук дүрт самолетның стройдан аерылып, туп-туры биеклеккә таба килгәннен күрде.

Николай окопның төбенәрәк төште дә атарга әзерләнде, ләкин үзенә өстенә ыжгырып, кыеклатып төшөп килгән самолетка бары тик бер генә очередь жибәрергә өлгерде. Моторның үкерең улавына һаман көчәя барган кискен һәм әче бомба сызгыруы кушылды.

Николай, шартлауның жирне селкетеп, туфрак ишөп гөрөлтәгәнән ишетмәде, үзе белән янәшәдә үрә баскан зур туфрак массасын күрмәде. Кайнар һаваның кысылган, тыгыз дулкыны алгы брустверның өстен окоп эченә себереп төшерде, Николайның башын каты итеп артка ыргытты. Николай каскасының арты белән стенага шундый каты бәрелде, аның ияк астындагы каешы шартлап өзелде, һәм ул ярым буылган, ярым тынсыз хәлендә аңын жуйды...

Николай, самолетлар ике тапкыр килеп үзләренән йөкләрән ташлап киткәч һәм немец пехотасы өченче атакасын башлап, хәлиткеч ыргылуга хәзерләнөп, оборона сызыгына бөтөнләй диярлек килеп житкән чакны гына аңына килде.

Николайның тирә-ягында бик каты су-

гыш бара иде. Полкның бик санаулыгына булып калган сугышчылары актык-кы көчләрән куеп каршы торалар; аларның утларының көче кими бара—дошманга каршы торырлык кешеләр азайган иде инде; уң як флангта кул гранаталары ыргыта башлаганнар, исән калганнар немецларны соңгы штык удары белән каршы алырга хәзерләнәләр иде. Ә яртылаш жир белән күмелгән Николай, капчыктай, әле һаман окоп төбөндә ята һәм, көзән жыергандай, укшып, һәрбер сулавында яңагы белән окопка өелгән туфракка тиеп һава йота иде... Аның борыныннан кытыклап жылы кан ага. Кан күптән ага иде булса кирәк, чөнки ул аның мыекларында оешып катарга һәм иреннәрән ябыштырырга өлгергән иде инде. Николай, кулы белән битен сыпырып, берәз күтәрелә төште. Бик каты укшу аны тагын ятарга мәжбүр итте. Аннан соң ул да узды. Николай яңадан күтәрелә төшөп, томанланган күзләре белән тирә-ягына каранды һәм барысына да төшенде—немецлар якынайган иде.

Көчсез куллары белән Николай бик озак һәм бик күп азаплар белән яңа диск көйләде, тезләнергә тырышып бик озак күтәрелде. Аның башы әйләнә; ачы косык исе тагын укшыта иде. Ләкин ул укшуын да, баш әйләнүен дә, үзенен бөтен тәнненең ирек көчен ала торган кабахәт көчсезлекне дә жинде. Ул берни дә ишетмәстән һәм тирә-ягында барган бернәрсәгә дә игътибар итмәстән, яшәргә һәм соңгы чиккә кадәр сугышырга! дигән куәтле ике теләк белән жилкенгән хәлдә ярсып атарга тотынды.

Минутлар шулай үтәләр. Ләкин аның өчен ул минутлар сәгатьләргә тиң иде. Ул иңкүнен аргы ягында көньяктан немец автомашиналарына моторлаштырылган укчы бригада пехотасы белән бергә өч „КВ“ ташланганын күрми иде, һәм үзенен окобыннан ни булса йөз метр ераклыкта цепь булып яткан немецларның ни өчен кинәт атуларын йомшатып, ашыгычлык белән артка шуышуларын, ә аннан соң күтәрелеп тәртипсез рәвештә, ләкин артка иңкүгә таба түгел, бәлки көньяк-көнбатышка таба качула-

рын аның авыру аңы тиз генә төшенә алмады.

Немецлар, көчле жил өзеп очырып алып бара торган соры яшел яфраклар шикелле, биеклек итәге буйлап кыеклатып себереләләр, аларның күбесе, яфраклар шикелле үк, өзелеп төшеп үлән белән бергә кушылалар һәм яңадан күтәрелмиләр иде...

Ачудан һәм куанычлы ашкынудан йөзләре агарган Звягинцев, лейтенант Голощеков һәм тагын берничә сугышчы снаряд чокырлары аркылы сикерә-сикерә үзенә яныннан йөгереп узгач кына Николай ни булганын аңлады. Аның буغازында гырылдап нидер кайный башлады, һәм ул да яныннан йөгереп уза торган кызылармеецлар кебек, нидер кычкырды, ләкин үзенә тавышын ишетмәде; ул да, элеккечә, сикереп торырга һәм иптәшләре белән бергә йөгерергә тели иде, ләкин аның куллары жиргә таянырга азапланганда картларча хәлсезләнеп, кызганыч рәвештә шуып төштеләр, окопның кытыршы кырында калтырандылар. Ул окоптан чыга алмады...

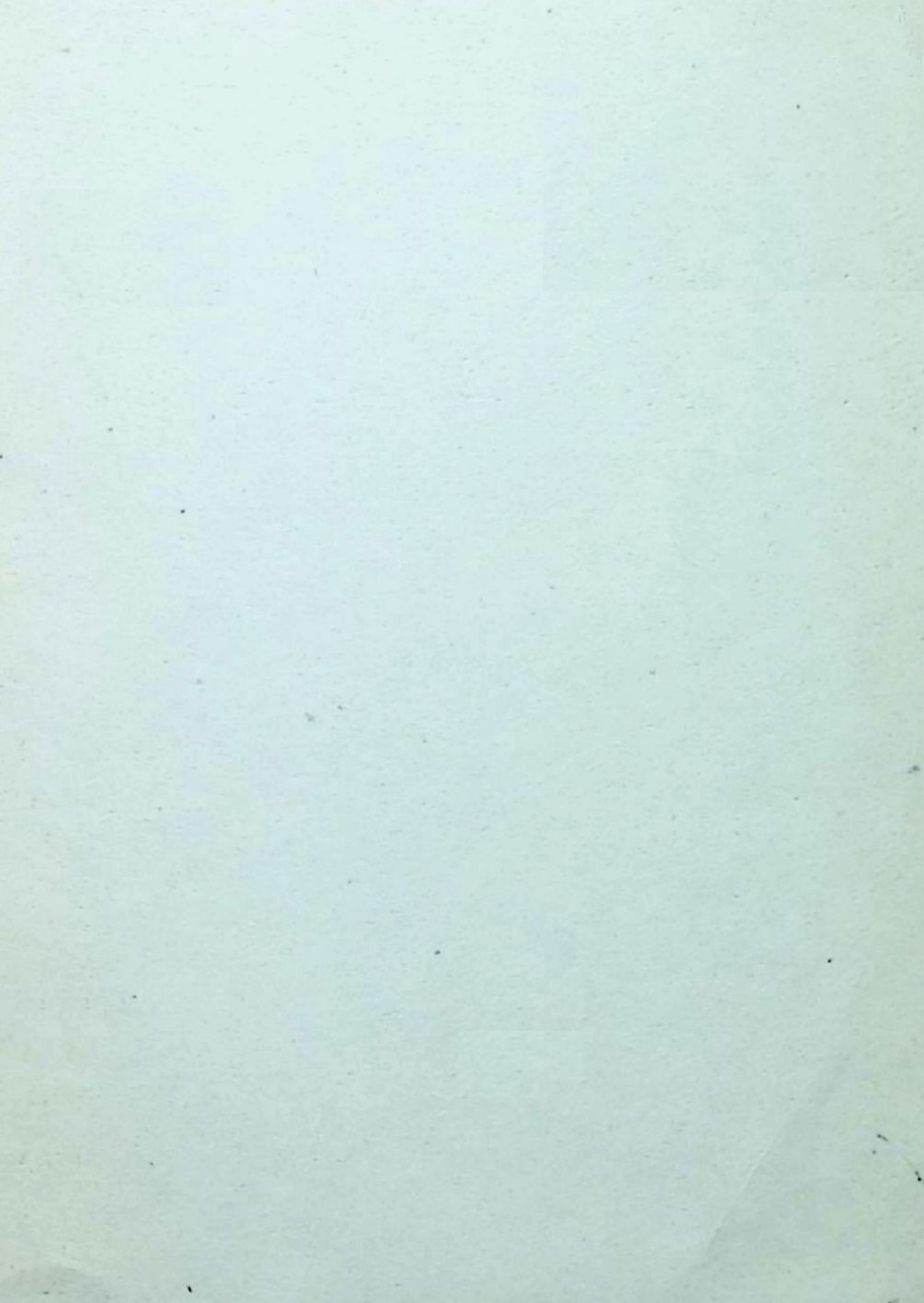
Николай жимерелгән бруствер өстенә күкрәге белән авып ыңгырашты, ә аннан соң, үзенә хәлсезлегенә ачуланып һәм ярсып, һәм биеклекне саклап калдык бит дип ярдәм вакытында килеп житте, каһәр төшкән, ләгънәтләнгән, нәфрәт белән тамгаланган дошман кача бит, дип куанычыннан елап жибәрде.

Ул Звягинцевның һәм башкаларның, качып бара торган немецларны нәкъ елга кырыенда куып житеп штыклары белән кадауларын күрми иде; ул алга атылган кызылармеецлардан артка калган сержант Любченконың бер кулына уралган байракны тотып, ә икенчесе белән алга сузылган автоматын янына кысып, яраланган аягы белән аксый-аксый барганын күрми иде; ул снарядлар жимереп бетергән окоптан капитан Сумсковның үрмәләп чыкканын да күрми иде... Капитан, сул кулына таянып, биеклектән түбәнгә таба, үзенә сугышчылары артыннан, шуыша иде; аның төбеннән үк осколок өзгән уң кулы, кан белән юешләнгән гимнастерка кисәге генә тотып торганга, авыр һәм куркыныч булып

сөйрәлә, бара торгач, капитан сул як
жилкәсенә ятып ала, ә аннан соң тагын
шуыша иде. Аның акбур төсле йөзөндә
кан әсәре калмаган, ләкин ул шулай да
алга шуыша һәм, башын артка каерып,
балаларча нечкә тавыш белән:

— Бөркеткәйләр! Туганкайларым, ал-
га!.. Кирәкләрен бирегез!—дип кычкыра
иде.

Николай боларның берсен дә күрми
дә һәм ишетми дә иде. Кичке йомшак
күк йөзөндә әле генә калтыранып яна
торган беренче йолдыз кабынды, ә аның
өчен қара төн башланды—ул үзен кот-
карган һәм озакка сузылган һушсызлык-
ка талды.

Баясе 2 сум